

ائل دیلی وادبیاتی

۱۰

همکاران ثابت:

سرپرست تحریریه	بهزاد بهزادی
مسئول بخش ادبیات شفاهی مردم	علیرضا صرافی
مسئول بخش واژه‌های محلی و لهجه‌ها	اسماعیل هادی
مسئول ادبیات آشیقی	جواد دربندی
مسئول بخش قصه‌ها و افسانه‌ها	محمدرضا کریمی
مسئول بخش امثال و حکم (آتالارسوزو)	ائل اوغلو (صدیاری وظیفه)

ویراستار: م. رزاقی
حروف‌نگار: کاوس نصیری

بو سايى ئىن ايچىندە كىلر

ئىل دىلى ۱۰

صحىفە

۱۳۱	بەزاد بەزادى	يۇرولماز امكداشلار ئىمىزدان داھا آرتىق فولكلورىك ائىرلر گۈزلەنلەر
۱۳۳	فرىدون محمدى	ئىئىرلى سۆزلر اردىبل - چاناق بولاق كندى
۱۳۵	سەيد حەدر بىيات	ئىئىرلى سۆزلر زىنجان آغ بولاق كندى
۱۳۷	ئىربا بىخىشى	آتالار سۆزۈ
۱۴۰	داود خراط اهرى	اوشاقلار ماھنىلار
۱۴۲	عزىز محسنى	پائىلتماج ادبىياتىمىزدا
۱۴۳	م. نقابى	معجزون سئچىلمىش ائىرلىرىندە كسكىن و اۋدلو سىلاح آدلار
۱۴۸	اوروجعلى دوزنانى	بالابانچى پىشىك
۱۵۰	نگار خىاوى	ار ايله آرواد دئىشمەسى
۱۵۱	نگار خىاوى	قوناقچى ايله بىر قوناق
۱۵۲	بەروز ايمانى	قارى نەنەن ناغىلى
۱۵۴	على برازندە خىلىلى (تۈرك)	تەبرىز اركى نىن دۈزەلىشى
۱۵۶	عباس مەبار	گاۋگاندا شىئە چىخارتما
۱۶۱	باقر رشادتى	اۋجشمەلر
۱۶۴	رضا ھمراز	اىران تۈركلرىندە آتالار سۆزۈنۈن تۈپلانماسى،...
۱۷۵	جواد دربندى	اشىق باھار بالكالى ئىن ايل دۈنۈمۈ مۇناسىبەتلىك
۱۷۸	ماحمود آلاھمانلى	داستان عنعنەسى و اۋنون بەعضى مسەلەلرى

یوزولماز امکداشلار ئیمیزدان داها آرتیق فولکلوریک اثرلر گۆزله نیلیر

قارشیمیزدا دوران آماجیمیز اولدوقجا بؤیوک دور. بیز، بۆتۆن ایران اولکه سینده یاشایان تۆرکلرین زنگین شیفاهی ادبیاتی و فولکلور یارادیجیلیق لارینسی توپلاماغی «اٹل دیلی و ادبیاتی»-نین مقصدی و کۆنۆللۆ امکداشلارین بۆرجو کیمی ایرلی سورمۆشۆک. بئله بیر مقصد گنیش ساحه نی بۆرۆیۆر؛ بیر طرفدن تۆرک تائفالاری، قبیله لری و قووم لارین بۆتۆن ایران اولکه سی نین جوغرافیایی بۆلگه لرینده یاتیلماسی و هر بیر جوغرافیایی بۆلگه ده یاشایان و هر بیر تائفانا باغلی اولان تۆرکلرین اؤزلرینه مخصوص فولکلوریک اثرلرینین توپلاماغی چۆخلو کۆنۆللۆ چالیشقانلاری امکداشلیغا چاغیریر. دیگر طرفدن فولکلور قوللارینین مۆختلیفلیی آرديجیل چالیشمالار طلب ائدیر. ایندییه قدر «اٹل دیلی و ادبیاتی»-ندا یاتیلان فولکلوریک اثرلره اوتری بیر باخیش گوستریرکی، بیر سیرا بۆلگه لردن و تۆرک تائفالاریندان، یا فولکلوریک اثر چاپ اولمايیب، و یا چۆخ آز مطلب- یالنیز یئرلی سۆزلر و آتالار سۆزۆ محدوده سینده بیر نچه مقاله یاتیلیمیشدیر. یالنیز اؤرنک اولاراق اردبیل ایالتینی گوْتۆرک. «چاناق بولاق» کندیندن بیر اؤیرنجی نین آرديجیل چالیشمالاری نتیجه سینه هر نۆمره ده بیر و یا ایکی مقاله «اٹل دیلی و ادبیاتی»-ندا چاپ اولموشدور. لاکین بیلدیشیمیز کیمی اردبیل ماحالی تۆکنمز، ال دیمه میش زنگین فولکلور یاتاغی دیر. بورادا یاشایان تائفالار، قبیله لر و عشیره لری سینه سینده هر چئشیدلی فولکلوریک اثرلر یاشاییر.

ایسته ر اردبیلده و ایسته رسه اردبیلدن خاریجده یاشایان اردبیلی ضیائیلارین شعر، نثر، مطبوعات و آنادیلیمیز ساحه سینده گوْرکملی چالیشمالارینین شاهیدی اولموشوق. اونا گۆره ده «اٹل دیلی و ادبیاتی» بو چالیشقان آیدین لاردان، زنگین فولکلور خزینه سی

اولان اردبیل تۆركلرينين ياراديجيئليق آبيدهلردن داها آرتيئق اثرلر گۆزله ييردى و گۆزله يير. فۆلكلورون چئشيدلى قوللارئيندان ايسه چاپ اولونان اثرلر گۆستيريكى، بعضى نوولردن چوخ آز و يا اينكى اصلن مطلب چاپ اولمامئشيدئر. يئرى گلئيشكن بير داها آذربايجان شيفاهى ديل و ادبيياتى و فۆلكلورو ايله ماراقلانان تپرلى چالئشقانلارئ امكداشليغا چاغئيرارق اوئميد ائديريك كى، هر بۆلگه دن، هر تايفا دان بيزيمله علاقه ساخلاسيئلار. يئرلى و طائفا آراسى فۆلكلوريك اثرلرى تۇپلاماق مقصديله علاقمندلردن بير كيچيكده اولسا تشكيلات ياراتسيئلار، ايش بۆلگۆسو و قاباقجادان تداروك گۆرۆلمۆش برنامه اساسئندا، بو ساحه ده فعاليتى گۆجلنديرسينلر. زنگين فۆلكلوروموزو تۇپلاماق ايشى اوزون مۆددتلى و سۆركلى بير ايشدير و چوخلو امكداشلارئين كۆنۆللۆ ياردئمى ايله گۆزله نيلن سۆنونچلارئ الده ائتمك اولار. فۆلكلور تۇپلاماغا ماراقلانان و بو يۇلدا چالئشان بۆتۆن قلمداشلاردان ايسته ييريك كى، فۆلكلورون بۆتۆن قوللارئيندا تۇپلادئقلارئ اثرلرى بيزه گۆندرسينلر، آز مطلب چاپ اولدوغو ساحه لره ديققت يئتيرسينلر.

هامئدان خاهيش ائديريك كى، فۆلكلور تۇپلاماق اوغروندا ايشله ين و يا ماراقلانان باجاريقلئ ديلداشلارلا «ئەل دىلى و ادبيياتى» آراسئندا ايلگى ياراتسيئلار. خوصوصيله كندلرده و تايفالاردا ياشايان علاقمندلرله رابيطه ساخلاماق بيزيم آرزوموزدور.

يۇرولماياسئنيئر!

آنا ديلينه اۆركلرده ابدى ياشايان سئوگيميز، بيزى آرزولارئميئزا چاتدئيراجاق!

بهزاد بهزادى

ئىرلى سۆزلر

اردبیل چاناق بولاغ كندی

توپلايان: فریدون محمدی

<p>ایسکوپ iskop سانجاق.</p> <p>ایفال ifal (بعضن: اینفیعال)، خجالت. ایفال چکمک: اوتانماق.</p> <p>ایناغ inağ خینو، بیر نوؤ مریض لیک. ایناغ اولماق: دال بادال اؤسگۆرمک، کال اؤسگۆرمک. (فا.خناق/عنق).</p> <p>باداماق Badamaq ایکى آياغى بیر بیرینه باغلاماق.</p> <p>باغیر bağır سطح، اندازه. [اینسان لارین هامیسی بیر باغیر دئیل =بیر اندازه ده دئیل].</p> <p>ببک bəbək گۆزۆن گیلەسی، گۆزۆن قاراسی.</p> <p>بزهرك bəzərək (بعضن: زیرهك) دارى یا اۇخشار بیر دن. [آتالار سۆزۆ: زۆر بزهرك دن ياغ چىخاردار].</p> <p>بوزووشا buzovşa باغا يارپاغى آلاغى نىن باشىندان چىخان تۇخوم.</p> <p>بۆكۆك bükük قىچىن و قولون قاتلانان ئىرى. (فا.مفصل)</p> <p>بیره-م بیره-م birəm-birəm بیر-م بیر.</p> <p>بیزئىچە bizeyçə بالاجا سەنگ</p> <p>بیزدوؤج bizdövüc گۆده و اوجو بیز اولان نازىك چۆپ.</p>	<p>آت اۆستۆ At üstü تىز، تلهسىك.</p> <p>آلاشا Alaşa^(۱) آلا قۆيون. (۲) ایکى اۆزلۆ آدام.</p> <p>اوار- اوار Avar-ugar قىوئر-زىوئر، شى- شوى.</p> <p>افدهى əfdəy داوا خاناجى.</p> <p>الجه پارا 1 əlcə para) بالاجا، تىكه، (۲) آغاجىن بالاجا قىرئىغى .</p> <p>انكه 1) ənkə [فرش ایصطیلاحى] هر خامانىن بیر آز قىرئىب ئىرده توپالانماسى. (۲) لاپ، چوخ. [انكه بوئۆك]. (۳) كۆهنه، چوخدان قالمئش [بو لباس انكه دیر].</p> <p>انكىر ənkir كۆهنه و جىرىق (پالتار).</p> <p>انكىرلىك ənkirləmək چوخ قۇجالماق، اولومۆ ئىتتىشمك. [فىلانى چوخ انكىرله ئىب].</p> <p>اوتور Otur ماشىن.</p> <p>اوهلن كوهلن əvələn kəvələn بىخود سۆز دانئىشماق، هارتان-پارتان.</p> <p>اىپسىز ipsiz اوارا، باشى بوشونا.</p> <p>اىستى بىنىهت isti binyət تىدیر. [بو اىستى بىنىهته آند اولسون].</p>
---	--

- پىتوۋە Petov آرئىق، جان سىز. پىرىسى ئىلەمەك pərpi eləmək دوعا ئازدۇرماق، جادى ئوخوتدورماق. پوتەنە pötənə (بعضن: پتەنە) تۇتۇغون باغئىرساغى ۋە معدەسى. پۇيۇكۆرمەك püykürmək پۇفكۆرمەك، پىلەمەك. [دوعا ئوخودو، دۇۋرەسىنە يۇيۇكۆردۇ]. تاران Taran آوارا، بىكار دۇلانىن. تالاشا Talaşa آغاجىن بالاجا قىيغى. تايار Tayar جمع، يىغىجام، ساھمان، مۇنظۇم. [آغلىم باشىمدا تايار دىئىل]. تاي يىلىن Tay yelin بىر امجەئى كور اولان حىئوان. باخ: سركنش. توشگۈمەك töşgümək تۇتۇشۇمەك، نەفس آلماق، يۇرغونلۇغو چىخارماق. جەمەي cəməy كۆھنە پارچا، جىيىق پارچا. جوجوق Cucuq كۆنج، بوجاق، اوج. جىرتى Cırtı میندار آدم. چارپاناق Çarpanaq درى نىن قۇيماستىدان حاصىل اولان خستەلىك. باخ: دە مروۋ. چىشنى Çeşni شكىل، ياراشىق، چىشىد، قوروم، شكىل (مسخرە حالت دە). چىرتەك Çərtmək ئىرىندىن اولماق، چىخماق، آتلىماق، سىچرايىب قاچماق. [داش ساپاندان چىرتى، دىدى ديوارا].
- چىلەك Çöllək (۱) حلىبى. بانكا. چوپ چۆ Çöpçü ئىرلى طبابت چى، بوغازدا قالمىش سۆمۆيۈ چىخاران قارى. چۆسكى Çöski آتىن باغلاندىغى بۇيۇك مېخ. تۇۋلە مېخى. چۆلچە Çülçə جىيىق پالاز، چول. چۆۋ Çüv آغاج مېخ، چىۋ، مەجازن رەز، كوك. [سۆزۈن چۆۋنە چاتمايىنجا ال چىمزا]. چىرتىمىق Çırtmıq بارماقلىرى شىققىلدا تاق. (فا. بىشكن). [كىفى سازدى، چىرتىمىق ۋورور]. چىل - چوپور Çil-çopur ال اۆزۈ چوخ خالى. خوما Xuma بالاجا ۋە يۇغون. خىرانماق Xırranmaq اۆرەئى كىچمەك. دارتان - پارتان Dartan- partan ھارتان - پارتان. باخ: اۋەلن - كۋەلن. دارىتماق Darıtmaq گۇزۇ گۇتۆرمەمەك، گۇزۇ دىمەك. [منىم مالىم چوخ ايدى. اۋنون گۇزۇ گۇتۆرمەدى، ھامىسەن دارىتدى].

آردى ۋار

ئىئىرلى سۆزلەر

توپلايان: سىد حىدر بىات - قم	زىنگان - آغ بولاق كىدى
پوزمانئىن علامتى دىر].	آراقاش (araqaş ۱) پايئىزدا دۇغولان
كم kəm بوغدا الەمك اوچون دلىكلرى	قوزو. ۲) تئز بىتەن بىتگى، كۆرپەنن عكسى.
ئىكە اولان بىر نۇو قلىبىر.	آزا Aza قوروموش لاس.
كپىر kəpir وولكاندان چىخمىش ارىتتىلرە	بالىخ Balix بىتگى دن تۇخونما ايپ كىمى
اوخشار قىزئىل تۇرپاق بۇئاسىندا دىنگەلر.	بىر زاد يۇنجا باغئىن باغلاماغا، باغئىق.
كۆفسەك küfsək دىشى ايتىن ائركك	بوئەلك bövələk بىر نۇو مىلچك. [قارا
دىلەمەسى، باخ سۆزلۆك: كۆرسك.	مالى سانجار، مال قۇرخوسوندان قاچار
كۆمەجىك küməcik ايلاتىن حالقا	ناخىرئ بوراخار. دئەلر مال بوئەلىك
ووروب ئاتماسى. (دىلن دە دىبىنە	ائەدى].
كۆمەجىك دئىرلر، دىلن آزاسى دا	دئج Dec خرمندە ئىغئىلان بوغدا،
اىشلەنر).	(تۇيۇغو دئج اوستە سالسان دئشەلەر: يعنى
قارىخ (قارىق) Qarix(qarıq) بوستان	آرخائىنلاشئب بوغدائىن قدرىنى بىلمز).
اىچىندە چكىلن آرخ.	انلەمك ənləmək نىشانلاماق، قوزونون
لاهى lahi ساخسى دان دۆزلمە بوئۆك بىر	ئا باشقا حئىوانلارئىن قولاغئىنا داغ قۇيۇب ئا
قاب، كۆپ.	بىر جئزئق سالما. (انلى = نىشانلى)
لاخ Lax بوداق. (لاخ - بوداق تركىبىندە	گۆلمەجە gölməcə بوئۆك چالادا
اىشلەنر).	سويون ئىغئىلماسى. [سو گۆلمەجە ووروب].
لاس Las ئاش آزا، اوکۆز پئشگىلى نىن	كلەسوو kələsov قحبه، جئندا. قحبه
ئاشى.	دانا، جئندا كئچى. [بو حئىوان كەسوودور،
مرەس mərəs ايتىن بوئئونو باغلانان	بارئىن ساخلامئىر، بەرى تئز - تئز پوزور،
زنجىر ئا ايپ، ئالنىز ايتە اىشلەنر.	دىشى نىن ائركەتە آئىلماسى ئىن تکرارلانماسى

- نەھەل** *nəhəl* ئىكەنە آغاچ، قوجامان آغاچ،
 [نەھەل كىمى ئىخچىلىق ئىترە]. (بو سۆز چۆخ
 ئىترەدە اولۇ آغاچا ايشلەنر، گوئىدە دىرى آغاچا
 آز ايشلەنر).
- اوردەك** *ördək* سۆدلۆ خمىردن دۆزلىب
 ياغدا قىزاردىلىق، قىير اۆستە پايلانان فتىر.
پاوارا *pavara* سويۇ چىخارتماق اوچون
 گۆلۆن قاباغىندا اولان دلىك.
- پله كان** *pələkan* دمىردن دۆزەلمش
 بالاجا بىر ياراق، اوشاقلار اونو ساپلايلىق
 ئىر آلتىندا اولان ئىمەلى بىتگى لرى قازىب،
 چىخارتماغا ايشلەدرلر. زوخلاما.
- سارى سىنجوۋ** *Sarı sincov* آرىق،
 درىسى سارالمىش آدم.
- سلىنتى** *selinti* سىل گتيرەن زادلار،
 سودان چىخمىش آغاچ.
- سكلەم** *səkləm* نىچە كىلو، موبهم اولچۆ.
 [بىر سكلەم بوغدا، نىچە كىلو بوغدا].
- سىرىنتى** *siyrinti* درەنن بوئىرۆندە
 سىلدىئىم. (چوخلو يوشاق ئىترە اولان
 سىرىلمىشە دئىرلر).
- شاخ** *şax* شاق، اسكى چاغلاردا بوغدا
 دىجى نىن اوغورلانماسىننىن يا ناقىص
 اولماغى ئىن قاباغىنى آلماق اوچون اۆستۆنە
 وئورولان ئىكەنە مۆھۆر. (شاققى سىنماق:
 كىمسەنن قۆرورو سىنماق).
- تىرە** *tirə* سۆتون سۆتون بۆلۆنموش
 ئىرلر نىن واحىدى.
- اوروشت** *uruşt* آياق آلتى.
- ورلمە** *vərləmə* بوستان تاغلار ئىنن
 دىبى نىن تۇرپاغىنى ساھمانلا ماق اوچون
 ائشمك.
- وشەل** *vəşəl* كۆكۆ بۆش سوغان. (بو نوۋ
 سوغانىن بوداغلار ئىنن ازشىدىرىب
 قورودارلار، كۆكۆ گۆجلىسىن).
- ئىلىن تى** *yelinti* بدخىرج آدم. (جىبى
 دلىك).

آتالار سۆزۈ

زنجان:

توپلایان: ثریا بخشی

قالدی.

خ

- خالا خاطیرین قالماسین.
- خالا خالا، تندیرئ قالا، شوربانئ پیشیر چۆمچهنی یالا.
- خالاسینا دادانان، ار ائوینده دایانماز.
- خالامین خا...سئ اولسایدئ، داییم اولاردئ.
- خالقا ایت هۆرەر، بیزه ده چاققال.
- خالقا گئدر تاباق، تاباق حالولار، بیزه ده گلر دابانئ جیرئق ماللار.
- خالقا گئدر فیندئق ایلن گیرده کان، بیزه گلر ائری بوروق هئلله کان.
- خالقا گلر اوجا دابان قلم قاش، بیزه ده گلر، دابانئ جیرئق تومانی یاش.
- خالقا یارادئ بونا یوخ.
- خالق نجه، سن ده بیر.
- خالقئ ایلان وئرار (وورار)، بیزی ده شئه قورداغئ (یاغئش قوردو).
- خالقئ برق دوتار، بیزی ده ال چیراغئ.
- خالقئ سئل آپارار، بیزی ده توپورجک.
- خالقئین آغرئین باغلاماق اولماز.
- خان ائوینین پیشینی دیر.
- خان اوغلان دایئ سینا، خائیم قیز خالاسینا چکر.
- خان ننه بزه کلی قالدی، اللری تزکلی
- خانئین خووفلوسو، گۆمانلئ اولار.
- خئیرسیزه دئدیلمر خئیر سئویله، دئدی گئدیلمر گلمه یه سن.
- خئیری اولمایانئین آدئین «خیرالله» قوئارلار.
- خئیمه لره اوخ آتان، حرمله دی.
- ختمی سوووشوب، شب-ی هفت-ی دی.
- خرده جال کۆچۆ دۆشۆب.
- خزنه یه ایشه یه نین، اۆز ساققالئ میندار اولار.
- خزینه یه ایشه مه میشم کی!
- خلفه کیسه سیندن باغئشلا ییر.
- خلور زمیدن چئخدی ائله ییر.
- خلور زمیدن چئخسئین، هر یئرده یئخئیر یئخسئین.
- (بو) خمیر چوخ سو آپارار.
- خوروز بانلاماسا، سحر آچئلماز؟
- خوروز یوخدو بانلایا، قاریسئ یوخ آنلایا.
- خوش دیلینه، یاخئین یولونا، یا وئردیین پولا؟
- خوشلوقدان چئخان، تورشلوغا گیره.
- خوشلوقدان دینگیلی وئریر (وورور).
- خوشلوق وئریب (ووروب) اۆره یینین آلتئینا.

- خوناخا، خوناخانئىن، حىسابئىن اۆرە ئىندە گىندەر.
- خوناخا گۆيلۆن قالماسئىن.
- خىجالا تىغئىن يارئىسى منىم.
- خىجالا تىق دا، ياخشى بىر زاددئىر.
- ۵**
- دادلى سۆز جان آدرىسى، دادسىز سۆز باش آغىرئىسى.
- داردان كسىرسن، ندىن باغلا ئىرسان؟
- دازىما باخما، يازىما باخ.
- داشدان سس چىخار بوندان ئوخ.
- داش دۆشدۆيۆ يىردە آغىردى.
- داش، دىنە بللى دىر، يۆل گىندەنە.
- داشى ئوخ، قومو ئوخ.
- داغوادا حالوا پايلامازلار.
- داغارجىغى چىنئىندە، زىيارتىن فىكرىندە.
- داغدان داش داشئىياسان، آما اوشاق ساخلاماياسان.
- دال قاباغىندان كىچمك اولمور.
- دائىنجا قىرمىز آما يوللامىشدىق؟
- دائىندان ئىل كىچىب.
- دائىيجا آتلى گلير.
- داما- داما، گۆل اولار، دادا- دادا، قورتولار.
- دامى اوچوردور، قارىنى تۆكمە يە.
- دانانى كل قوتارسان، آتدئىلار(آتئىلار) نە سىنە.
- دىجە گىن خالا، دىمە گل آلا!
- دىدى: دده! آرمود ئىئىرسن؟ دىدى: بالام اولسا.
- دىدىلر خانئىم آغئىرسان، دىدى بو داش بو تارازى.
- دىدىم ائشىدە سن، دىمە دىم اۆرگە نە سن.
- ددىن سوغان نەن سارىمساق، هاردان اولدون گۆل-ئىشكر.
- دده گۆرمە ئىب، آلا قولىئا دده دئىير.
- ددم ائوئىندە دە بالئىق باشى، ار ائوئىندە دە؟
- ددم دئىير قوئى وئرك، نەم دئىير قوئى گۆرك، آغزى قاتئىقلى قارداش سن دە بىر دىللن گۆرك.
- ددم ئوخ ايدى، نەم كىم ايلن ئاتئىردى؟
- ددىن آلاە رحمت ائله سىن.
- درد گلىندە خلوز ايله گلر، چىخاندا مىثقال ايله.
- درد وار گلر كىچر، درد وار دلر كىچر.
- دردىن دىء درد بىلەنە، ايش باشئىنا گلەنە.
- درەدە كى ماللا، تازدان بسم الله!
- درئادان سو باغئىشلا ئىير.
- درئانىن سوئو، خانئىمئىن خوئو.
- درىن قازما دانا! اۆزۆن دۆشرسن حوققا باز.
- دللكلىئىن منىم باشئىمدا اۆرگە نىر.
- دلىكلى مئىنجئىق يىردە قالماز.
- دلى گۆجۆنە آرخائىن اولار.
- دلى نىن ايبى ايلن، قوئوئا گىرمك اولماز.
- دملنى دم تاپار، قملنى قم.
- دۆرمە جىن بوئۆگۆ آدمى بوغار.
- دۆز آغاج ائىلمز.
- دۆز حىساب قومارخانادا اولار.
- دۆز سۆز اوشاقدان سؤروش.
- دوزو ئىب، دوز قابئىن سئىندئىير.
- دۆست تاپماق هاساتدى، ساخلاماغى چتىن.

- دۈست، دۈستۈ ايستەسەن بىر گىردىكان
 ايلن، او دا پوك اولسون.
 - دۈستۈم، دۈشمان ائويندە.
 - دۈشۈنەنە ايشارت، دۈشۈنمەزە بىر داش ات.
 - دول آروادىن ديوارى آلچاق اولار.
 - دۈن صاحب تۇندا دۈنۈن تانىيتار.
 - دۈنقوزدان بىر تۈك قنىمت.
 - دۈن اولۇسۇ دۈن قويلاندى.
 - دۈنكى دۈندە قالدى.
 - دۈنيا مالى ال چىركى دى، يۈورسان گىندر،
 يومازسان قالار.
 - دۈنيا مۇمىنە زىنداندى، كافرە مئىدان.
 - دۈنيانى سئل آپارسا، بىزى دە آل آپارار.
 - دۈنيانى ھر جور توتاسان، او جور گىندر.
 - دۈنيانىن ايشى گۇر-گۇتوردۇ.
 - دۈنيانىن قويروغو اوزوندو.
 - دۈوشان چۈمماغا توش گلن كىمى.
 - دۈوشان ياتدېقجا قاچار.
 - دۈولت گىندر دۈولت اۈستە، نىكب گىندر
 نىكبەت اۈستە.
 - دۈولتلى نىن ايتى ياتماز، كاسىيىن زادى.
 - دۈولت مئىندار يىردە قۇنار.
 - دۈە اۈستۈندە قاۋىت يىمزلر.
 - دۈەجە بۇيو وار، ذررەجە آغلى يۇخ.
 - دۈەچى ایلە دۈست اولانىن، قايىسى
 بۇيۇك اولار.
 - دۈە دللكى، نفت چللكى.
 - دۈەدن اوزاق يات، يۇخون پۈزولماسىن.
 - دۈە دە، دامما چىخارمىش؟ دامى ديوارى
 يىخارمىش.
 - دۈە قويلانار پامبىغا، دئىەر منى گۇرمۇرلر.
 - دۈەنى چۈمچە ایلە سووارىر.
 - دۈەنى ياتاندا مین.
 - دۈە، وئىرب(ووروب) دىزىمە، ايندى
 گلмышم اۈزۈمە.
 - دۈە يۇك ایلن بوردا ايتىر.
 - دۈەيە دئدىلر بۇنۈن ايرىدى، دئدى ھارام
 دۈزدۇ؟
 - دۈەيە دئدىلر ھارادان گلرسن؟ دئدى
 ھامامدان، دئدىلر دىزلرىندن بىلىنر.
 - دۈەيە دئدىلر ھارادان گلرسن؟ دئدى
 خىط خانادان، دئدىلر او ال- آياغ كى، سندە
 وارا!
 - دۈەيە مینىب، يارقاندا گىزلەنر.
 - دۈيۈب سۈين اريم يۇخ، يئل آپاران ائۈيم
 يۇخ.
 - دۈيرناق دىبە باسما.
 - دۈيرلر گۈنۈن تاپار، وای اۈلەننن حالىنا.
 - دىل باشا بلادى.
 - دىل دۈزۈن دانىشار.
 - دىل ياراسى ساغالماز.
 - دىلین اولماسايدى، قارقالار گۈزۈن
 اۈناردى.
 - دىلین توتورسان، گ...ۆ دىللەنر.
 - دىلینە دىل چاتماز، آرشىنىنا بئر.
 - دىنمەيەنن، دىنەنى اولور.
 - ديوارى آلچاقدى.
 - ديوارىن بىر اۈزۈن يىخسان دا، بىر اۈزۈن
 ساخلا.

اوشاقلار ماھنىلارى

توپلايان: داود خراط اھرى

آسىئا خالا تئىس س...!

گۆنۆمدە دورانى گۆن وورسون

ئايداكى ايلان وورسون

نەسى ئىرىن سالىنجا

ماللا قوران اوخوسون.

بىزىم مەمى اوغولدور

جىبى دولو نۇغولدور

ھانكى گۆنۆ دوغولدو

دۆشدۆ سويا بوغولدو.

قارقا دئىەر: قار قار

قەجەلە دئىەر: زەر-ى مار

سۇرچە دئىەر: سەنە نە وار؟

- سربان! سربان!

- بلى قوربان

- دۆلەر ھاردا؟

- موغاندا

- نە ئىيەر

- خورما

- نە س...ار

الىمى پىچاق كسىدى

دستە پىچاق كسىدى

ياغ گىرىن ياغلاياق

دسما گىرىن ياغلاياق.

سورەنى چايدا گۆردۆم

الىندە بايدا گۆردۆم

بىر اوپدۆم بىر دىشلەدىم

اوندان نە فايدا گۆردۆم.

كئچل - كئچل بامىيە

گىتدى مريض خانىيە

مريضخانا ياغلىدى

كئچلىن باشى ياغلىدى

كئچل دئىەر وئى باشىم

قازادندا قئىنر آشىم

آشىمى ايچن اولاندى

باشىما سئ...ن اولاندى.

ساققىز آلاق چئىنەك

آجانلارا وئرمەك

آجان منىم دائىم دى

آرودى زن دائىم دى

- بورما!

قاققانى تۆكدۆم جىيىمه
گىتىم اوتاغىن دىيىنه
دارائىنى (بىر نوؤ پارچا)
بىچسىن بوئوما
آتانسىن گلسىن توئوما.

ياتارام يا آلاه
دورارام اينشا آلاه
دورانماسام «أشهد ان لا اله الا الله»
(بو سۆزۆ چۆخ، قوچا آنالار
دئهر)

بورا شههر دئهرلر
آدئنا اهر دئهرلر
اتى نوخودسوز ئىسن
اؤنو دا سحر دئهرلر.

اهر چائى سئل گلير
دسته- دسته گؤل گلير
اؤ گؤلۆن بىرىن دره ئىدىم
ساچ باغئىما دۆزه ئىدىم
على دائى ئىن توئوندا
بىرجه دابان سۆزه ئىدىم.

ياغدى ياغئىشلار

بانلادى قوشلار
قالدى ياغئىشدا
حئىوان جامئىش لار.

ماحمود آغا
گىردى باغا
بىر قوش توتدو
اؤ دا قورباغا.

يا اؤندادئر يا بوندادئر
دميرچى دۆكانئىندادئر
تارئ كىشى دئىمىر كى
اؤندا دئىيل بوندادئر
(گؤل- گؤل اؤتينا ياندا دئهرلر)

زنگى ووردولار
صفه دوردولار
تنبل احمده
سىللى ووردولار

داز باشئىن آعاج باشئىندا
بنزه ئىر هيلالا قارداش
سن باداملارئ يولوشدور
من ئىغئىم چووالا قارداش
صاحيب بادام گلنده
دئيرماشاق آعاجا قارداش.

یانئیلتماج* ادبیاتی میزدا

عزیز محسنی

یانئیلتماج شیفاهی خالق ادبیاتی نئین بیر اوسلوبی و خالق یارادیجی نئین مزهلی بیر شکلی دیر. یانئیلتماج دیل دؤلاشمادان تئز- تئز دئییلمه سی چتین اولان سؤز بیرلشمه سیندن قورولان بیر جومله دیر. یانئیلتماجداکئی سؤزلرین سسلری بیر- بیرینه اوخشار اولوب بیر نئچه دفة تله سیک- تله سیک تکرار اندیلدیگده دئییلیشی چتین لشر، دیل دؤلاشیر و سؤزلر بیر-بیرینه قارئشاراق گؤلوش دؤغورور. یانئیلتماجدا معنا چوخ اهمیت وئر یلمیر. یانئیلتماجدا اوشاقلارا سؤزلری دؤزگون تلفوظ ائتمه یی اؤیره تمکده ایستیفاده اولونور. آشاغی دا اولانلاردان نؤمونه لر وئریریک:

- ۱- آئی قئیل قویروق قیرقاوول، گل بو کؤلا گیر.
- ۱- قیرخ کؤپ، قیرخیندان قولبو قیرئخ کؤپ.
- ۳- چؤبان چاندا چمنلیکده چیمیردی، چاققال اونون چاریقلارین چئینیردی.
- ۴- جئریق چاریق، چارپا- چارپا چائی اوزوندن چیرئینیردی.
- ۵- جاوان بیر جاناور جومدو اونون جمده یینه، جیردی اونو جیرئلداتدی.
- ۶- بوزارانتی بیر هاوادا، بوزوؤ گلیب، بوز باغلامیش بوز بیر یئرده بوزوؤلادی.
- ۷- بیر بوش یوغار، بوغالاری بوغوناقدا بوغازلائییب باسدی، بوغدو.
- ۸- بیردن- بیر بونوم اوسته بیر کؤک بیر بوراخیئیب مین بیر جوره بوروق وئردی.
- ۹- باخدیم گؤردؤم، گون باتیبدیر، گوی کؤسؤبدور، گور-گور بابا گورولدایئر.
- ۱۰- دار- دؤدؤکلؤ بیر دؤنگه یه، دؤن زامان دبریلدیم.
- ۱۱- توخماقچی قارداش گل توخماقلاشاق، توخماقلاشساندا، توخماقلاشاجاغام، توخماقلاشماساندا، توخماقلاشاجاغام.

*- یانئیلتماج- یانئیلماق سؤزوندن عمله گلیر. اردبیلده و آذربایجانین بیر چوخ ماحالیندا، یاهاالتماق، یاهاالماق سؤز ایشله نیر:

میثال اوچون: آدام قوران دا یاهاالار. او منی یاهاالدیر، یاهاالتماق، چاشدیрмаق و کارئخدیرماق معناسیندادیر. یوخاریدا میثال گتیردییم یانئیلتماجلارین بیرینجی و ایکینجی سی «آذربایجان ساوئت اینسکلؤپئدیاسی»-ندان ایقتیباس اولونوب، اوچونجو سؤ خالق آراسیندا چوخ شایع دیر قالانیی من شخصن دؤزلمیشم. یالنیز ۱۱- جی میثال «وطن قوربتده قالدی» کیتابیندان ایستیفاده اندیلیب دیر.

معجزون سچیلیمیش اثر لرینده کسکین و اودلو سیلاح آدلاری

م.نقابی

اوخ - (فا.تیر): آجاجدان یونولموش، یای ایله آتیلان
اوجو بیز سوئیوق سیلاح.
بئیت: بوندان اول «حلاج اوغلو» چوخ ایدی
دگیرمانئین مالییاتئ یوخ ایدی
سیلاحیمئیز عمود ایدی، اوخ ایدی
هفتیر چئخدی، ایش قالخانه قالمادی.

(م. س. ۲۳)

اوستورا: اولگوج.

بئیت: همین کی وارید اولورسان حودود-ی ایرانه،
«لاوانتانی»^۱، «صایینی»^۲، «اوستورانی» بوشلا گنده.
(شیدا ۲۰۴)
بش آچیلان: ۵ گولله یئنه توفنگ.
بند: کچهده بوز گوموش کیمی پاریلدار،
فوقرالر سوئیوق ائوده زاریلدار.
«بش آچیلان» توفنگ کیمی خاریلدار،
آیاق قوئسان نردیبانه آغالار.
(غ/۱/۲۰۱)

۱- تبریزی حاج آلهتاردان سونرا لوتو باشی اولان حلاج اوغلو، تبریزین خیناوان محله سینده اوتوراردی.

۲- (ایتا) لاوانتا گولوندن آئینان انسانس، عطیر، اودکولون.

تېر: بالتا.

بئىت: بونە صنعتدېر، ئىۋ اۆزۈ قارە،

(بھروز ۷۹) نە دېر بو توپ- توفنگ و تېر و تېر؟

توفنگ: مشھور اۋدلو سیلاح.

بئىت: دین و ایمانى نە ساخلار؟ تېر و شمشیر و توفنگ

(شیدا ۲) بو سۆزۈ قانسا اگر، هر اهل ایمان یاخشیدېر.

تېر: اۋخ.

خنجر: اوجو بیز ایکی طرفی کسکین قمه یه بنزەر پیچاق.

بئىت: چئخئیب اۋ خنجر-ی تکفیر چۆن قئلافئندان.

(غ/۱/۱۸۰) حئساب و هندسه و جبر زخمداړ اۋلدو.

چین کۆزەسى- جین کۆزەسى: ایچینه پارتلائیجی ماده قوئوب، باش اۋسته

فئیرلادیب سۆرعتله توللائیب، برک بېر یئره دئیب، پارتلائیارمئش.

بئىت: یاندی چین کۆزەلری، بۆم کیمی سسلندی کۆتۆک

(شیدا ۶۹) سئرچه، قارقا، قجله، قئرقی هرسان اۋلدو.

دهره: بالتا، چاپاجاق.

بئىت: گئدین- گئدین، گئیرین تئز بو باغه بېر دهره

(بھروز ۱۱۱) وورون بو قوز آغاجئین، ائیلەیین شئیریم شھرە.

ریوۋولوتر^۱ (فر) اۋتوماتیک توپانچا:

بئىت: سۆزۈمۆ گر ائشیدیب، بودیئاره عزم ائدهسن

(بھروز ۱۰۵) گئیر یانئینجا «ولی^۲» خنجر و «ریوۋولوتر» دن.

سکین: پیچاق، قمه، کسجی آلت.

بئىت: سینەسین ائیلیر مۆشبک اۋز الین اۋمتین

۱- بېر نۆۋ كمره باغلانان اۋدلو سیلاح.

۲- ولی چینیجی (۴- ۱۳۰۵ شیسستر) معجزۆن دۆستلارئندان.

آرخاسین زنجیریله، هم کلله سین «سکین» ایله. (بهروز ۵)
سنان: نیزه باشی.

بئیت: گردئسه م واعیظه: سیجان نیه لازیم؟

ووراجاق باشیمی سنانه، ایلاهی. (شیدا ۱۷۹)
سوینک: سایاند، داش آتان. (فا. فلاخن).

بئیت: دوولتلینی گوړنده، داشی قوئور سوپنگه

هرتان گلیرتوزالئیر، معجز «پیشان» اولوبدور. (بهروز ۱۶۴)
سهام: اوخ.

شمشیر: معروفدور.

عمود: گوړز، باشی توپوز چوماق. قدیم اوز- اوزه داعوالاردا ووروشما
 وسیله سی ایشله نرمیش. آغاجدان و یا دمیردن دوزلدردیله کی، باشی گیرده و یا بئیزی
 اولاردی و اونو دوشمانئین باشینا ووراردیلار.

بئیت: عمود-ی عثم ایله از کلله سین جهلین جهاد ائیله

جهالت خصم-ی جاندئر، مار-ی افعیدن بتر میللت. (غ/۱/۳۰)

قالخان- قالقان: سیپر. اوللر جامئیش و کرگدن دریسیندن، سونرالار فیلیزدن قایرئیب
 و اوز- اوزه داعوالاردا دیفاع وسیله سی ایدی.

بئیت: آل عمودی دستیه، چک باشیوا قالقانیوی،

قورخما گلسه اوستوزه کند ایتلری، یا سیفعلی. (م. س ۲۷)

قداره- قدهر: هر ایکی طرفی کسکین آغیر قیئینج.

بئیت: گوئنده بیر پولسوزو قصاب-ی اجل داره چکیر

برکیدیرال- آئاغئین، اوستونه قداره چکیر (غ/۱/۱۲۰)

۱- مست، کنفلی، سرخوش.

۲- درویش سیفعلی، شبیسترین چای کۆچه سینده اوتوراردی، آتاسی دا درویش ایدی.

قەمە: شمشىردن قىسا، ھەر ئاينى كىشى كىشى پارچاسى.

بئىت: معجزون يوخ تومنى،

(شىدا ۹۰) (۴/۲۱/۱۲۸۵)

بىر چك گوروم قەمنى.

قىرمانج - قىرباج: قىمچى، تازىئانە. فىل - كرگدن درىسىندن و تا آئىرئ بىر برک

درىدن معمول ارابه حىوانلارنى وورماغا مخصوص وىيلە.

بند: اوخو روسجا - آلمانجا، مؤحتاج اولما دىلمانجا.

ھەر كس دئسە گوناھدى، باشىن دول قىرمانجا. (ع/۱/۶۰)

قىلىنج: شمشىر.

بند: قورخورام ناگە ئادە حملە بىزە ماھ - سى صىيام،

نئجە كى قورد گىرەر بىر سوزو حىوان ايچىنە.

قىلىنجون آل الە يىغ يانئو باش آلئى نفر،

راستوزا كئچسە توكون قانىنى مئىدان ايچىنە. (بھروز ۱۳۶)

كمان: ئاى، قووس، اوخ ايلە كمان.

بئىت: دولو قويدو كمانە اوخلارنى، آتدى بىئابانە،

خىيارنى ايختىئارى گتدى الدن، بىقرار اولدو. (بھروز ۸۸)

گوردان: قىسا شمشىر.

بئىت: عمر - عمر دئىر اكراد، على - على شىعە

عجم آلاز الە قدارە، كورد گوردانى. (شىدا ۱۹۵)

مىزراق: نىزە، اوزون ساپلى و اوجو، سىوزى^۲ دىمىرلى معروف سوتوق سىلاح.

بئىت: نوۋە دىلى^۳، چنە وانالى^۴ ال آتدى مىزراقە.

۱ - قنئىرى - عرب، ايرانلى.

۲ - اوجو بىز.

۳ - «نوجە دە» لى.

۴ - «شانجان» لى.

يۆرۆش گتىردى بىرى باغه، ديگرى داغه. (بهروز ۱۱۱)

ناغان: يۆنگۆل تۇپانچا نوۋۆ. بلژىكلى سيلاح اوستاسى نىن آدى. ۱۹- جو عصرين

سۇنوندا (۱۸۹۵م) حاضىرلانمىش تۇپانچا.

بئىت: بوگىجه نوۋبه سنين دير، يقينن، ائى^ «معجز»!

ناغانى قوۋى باشون آلتدا، دوغانى بوшла گئده. (شىدا ۲۰۷)

نيزه: سۇيوق سيلاح، حربه، ميزراق.

بئىت: بىر وقت ايشىمىز بنگله، تيرىاكه دۆشردى

ايندى ايشىمىز، نيزه و قالخانه دۆشوبدۆر. (شىدا ۶)

وژندىل: روس تۆفنگى.

بئىت: اونوتموسوز مگر ائى قوۋم-ى دون او دعوانى

كى تيتره دىردى وژندىل صداسى «درىان»ى. (بهروز ۱۱۰)

هفتىر: يئددى آچىلان. باخ: اوخ.

بالابانچى پىشىك

تۇپلايان: اوروجىلى دوزنانى

دئىئەرلر بىر كىندە بىر كۆر كىشى ۋار ايدى. دئىمك اونون ايكى گۆزۈ چىخىب
يىرى چوخور قالمىشىدى. اوندان سۇروشاندا كى، گۆزۈنە نە اولموشدور، باشىندان
كئچەنى بىلە دئىئەردى:

- منىم ائوئىمده بىر قارا پىشىك ۋار ايدى. بىر گۆن چوخ ال- آناغا دولاشدى، بىر آز
اونا تىلتە تۇكدوم. پىشىك تىلتەنى يىئەندىن سۇنرا- تلهسىك ائودن چىخدى. دئىم بو
پىشىك تلهسىك هارا گئدىر. دوردوم دۆشدوم پىشىگىن دالىسىئىنجا گئدىم.

پىشىك گئدى، من گئدىم. اونونلا دارىن- دارىن يۇل گئدىم، كندىن
چىخىب، چۆلدە بىر داشىن آلتىنا گىردى. منده كئچىب داشى قووزادىم. داشىن آلتىندان
بىر قايى آچىلدى. اوتاقلار، دالانلار، پىللەلر گۆرۈندۈ. دالانلارنى بىرىنە گىرىپ چىپك
سىلە هاى -كۆي گلن بىر اوتاغىن قايىسىئىن جىرىغىئىندان ايچرى باخدىم.
كىشىلر- آروادلار اوتاغا يىغىشمىشىدىلار. چالان كىم، اۇخونان كىم. منىم پىشىگىم
ايچرى كئچىك هامى سس- سسە وئرىب دئىلر: آشىق قارا خۇش گلدىن، سن بس
نىنە گنج گلدىن؟ پىشىگىم دئدى: - ائودە گنج ناھار وئردىلر. جاماعات دئدى: بورادا هر نە
ۋار گلىب يىئەيدىن. پىشىگىم دئدى: يۇخ، ائوئىمىزده دە هر نە ۋاردىر.

پىشىگىم جاماعاتىن گۆزۈنۈن قاباغىندا درىسىندىن چىخىب بوئۇدۇ گۆزل بىر گنج
اوغلان اولدو. ياخچى گئىملى ايدى. اينىندە چوخ دىرلى آرخالىق- شالوار ۋار ايدى.
بىرى بىر بالابان گتيرىپ پىشىگىمە وئردى، اۇدا بالابانى گۆزلجە چالدى. چوخلارنى
دۆشۈب اوئىنادىلار. من چال- اوئىناما تۇكنمەدن قايىدئىب همىن داشىن آلتىندان ائوئىمە
گلدىم.

اوتوردوم كۆرسۈ باشىندا، بىر آز فىكرە دالدىم. اوچ- دۇرت ساعاتدان سۇنرا،

پىشىگىم ائوہ گلدی. او کورسونون اوستونده ياتمىشدی. اوزومو ياخىنلئىغا آپارىب دئدیم:
اشئق قارا خوش گوردوک. بئله دئجک پىشىک قئوراق سئچرائئب اىكى جئرناغئین
آتئب گوزلرئمئین اىكى سىنى ده چئخاردئب اوزوجوما قونئدو!!
چئغئردئم کند اهلى توكولدولر، پىشىگى قوودولار، امما كئمسه اونو توتا
بئلمهدى.

پىشىک كنددن چئخئب داغا سارى گئتدى، بئر داها كنده قايئتمادى. او
زاماندا، من گوزلرئمئى الدن وئرمئشم. هئى هامى يا دئئرم پىشىک فئرئشته اولار. ادام
وار اينانمئير.

پىشىک قوشونو

توپلايان: اوروجعلی دوزنانی

بئر اكينچى ده پىشىگى فئرئشته بئلب. پىشىكدن خاطيره سئنى بئله دئئردى:
بئر گون گئجه سو نوبتئم ائدى. چولده ئونجالئق سووارئردئم، فانوس الئمه
ائدى، آى ائشئغئى دا چولؤ بورؤمؤشدؤ. بئر پىشىک قاباغئما چئخدئ. تپجكلئ بئلمله
پىشىگه بئر چالئم. فانوسو ئئر قوئمؤشدوم. بئر سورؤ، اينان مئندن چوخ پىشىک منه
سارى ئوئوردولر. بئل الئمه هئى ووروردوم، آزجا دالى چكىلن ده تئز قايئدئب اوستومه
جوموردولار. دالى- دالى پىشىكلرى وورا- وورا گئلب كندده ئئتئشئدئم. تر اوست
باشئمدان آخئردئ. اوز كوچه مئزه جن منى ائزله ئئب گلدئلر، الئمى آتئب قاپئنى آچدئم
تئز حئطه تئبلدئم. قاپئنى آئئزئین اورتدوم. پىشىكلر ائچرى گيره بئلمه دئلر. ايندى ده
مئ- مئ پىشىک يادئما دؤشئنده جانئما قورخو اوتورور. ايندى ده گئجه يارئسى تك
باشئما سو سووارماغا گئده بئلمه رم.

ار ايله آرواد دئيشمهسى

نگار خياوى

كيشى:

من الميشام ساققالا خىدمت اوچون
الماميشام سنى ظرافت اوچون

آرواد:

من گلميشم مخمل باشماق جوتلهيم
گلمه ميشم يئتيم لرى بيتلهيم

كيشى:

من الميشام سنى قيسير قالماغا
الماميشام ايلده بيرين دوغماغا

آرواد:

من گلميشم قاتيق چالام باسدئيرام
گلمه ميشم چائير چكم اوس...رام

كيشى:

من الميشام دويم وورام اولدورم
الماميشام لاغلاغا تك گولدورم

«ننه ايله قيز»

گلين قايئين انانى اينجيدير، قايئين انا كوسور، گندير قيزى ائوينه. قيز، اش پيشيرير،
كاسانين ايچينه داشى دولدورور، اوستوندن اش توكوز، قوئور اناسى نين قاباغئينا. ننه بير قاشيق
وورور، ايكىنجى نى ووراندا داش اوزه چئخير. دئير:
- آلتى داش، اوستو اش، ئئنه ده گلين ياخشى دى.
دورور گلير ائوينه.

قوناقچى ايله بير قوناق

نگار خياوى

قوناق نىچە گۆن قالاندان سۇنرا ئۇ ئىيەسى گۆرۈر كى، قوناق بو تىزلىكلىرىدە گىدەسى دىئىل، باشلايىر نىنى دەكى اوشاغىنا لايلا چالماغا:

لايلا، لايلا، لايلا، فيروزە

قوناق «يىك روز، دو روزە»

قوناق دىئىر: يۇخ خانىم، سن باشارمادىن قۇي من لايلا چاليم:

لايلا، لايلا، رخسارە

قوناق «يىك سال، دو سالە»

تۆلكۆ

نگار خياوى

تۆلكۆ گىردى كۆھۆلدە ياتدى. آلاھ امرانلەدى كۆلەيە. كۆلك بير سەھنگى گىرىب تىپدى تۆلكۆ ياتدىغى كۆھۆل آغزىنا. كۆلك اسدىكجە سەھنگ گومبولدادى. تۆلكۆ كۆلەيىن اووولتوسوندان قۇرخار اوز توتار گۆيە دىئەر: آلاھ بو بلانى مندن رفع ائلە، سىنن يۇلوندا بير تۇربا قوز وئەرەم بير آرشىن بىز. كۆلك سەھنگى دىبىرلادارق (دىبىرلاتماق=دىغىرلاتماق) ووردو كۆھۆلۆن آغزىندان سالدى درەيە.

تۆلكۆ كۆھۆلدىن چىخىپ گىردى بير داش دىبىندە اوزانىب اوزۇنۆ گۆنە وئردى. گرنشەرك گۆلۆب- گۆلۆب دىدى: ائى آلاھ! منىم آرشىنىم وار يا بىزىم، تۇرمام وار يا قۇزوم؟ بىلە دىدىكە گۆرۈر اوچى اوستون آلدى. دوروب قاچاراق باغىرئىر: - آلاھ! تۇرما گىر قۇزونو آپار، آرشىن گىر بىزىنى آپار.

اۆزلىك حاقىندا اينانجلار

«آذرى» مجله سىننن ايكىنجى نۆمرە سىندە، «ئىل دىلى وادىياتى» بۆلۆمۆندە چاپ اولموش بو مقاله آقاي على برازنده خىلىلى (تۆرك) طرفىندىن تۇپلانئىب كى، اىشتىباھن آقاي تايماز نظمى آدى ايله چاپ اولوب. بىلەلىكلە دۆزلىش وئرىلير و مجله طرفىندىن عۆذر خاھلىق اولونور.

قارى نەنەن ناغىلى

بەروز ايمانى

بئىلە رىۋايەت ئىللىرلىكى، قەدىم زامانلار ئىن بىرىندە بىر قۇجا قارى نەنە ۋار ايمىش. قارى نەنە ۋاخت- بئۇۋاخت اۋز نۆه- نىتجەلرېنى باشىنا ئىغىب اۋنلارا ناغىل دئىنەرمىش. آنجاق اۋنون حىكايە ۋ ناغىل لارى بۆسبۆتۆن ئىرىندە مقامىندا، اۋزۆ دە دۆز فصلىندە، ۋاختىندا اۋلارمىش. ايندى دە گلېن گۆرك بو قارى نەنە باھار ئىن بو سۆن آنلار ئىندا نۆه لىرنە ھانسى ناغىلى سۆنلە ئىر. ھانسى ناغىلى ئىن سۆختىن آچىر بودا اۋ گۆن دئىنە ناغىل:

بىرى ۋار ايدى بىرى ئۇخ ايدى. آلاھدان ساۋاى ھىچ كس ئۇخ ايدى. باھار ئىن سۆن گۆنلرى ايدى. بىر كىشى نىن اۋچ دنە اۋكۆزۆ ۋار ايدى: آغ، سارى، ۋ قارا اۋكۆز. كىشى بۇنلار ئى چۇخ ايشلە دەردى. آما بونون عۆزىندە بو ئازىق حىۋانلارا ئاخشى ئىمك دە ۋىرمزدى. بىر گۆن قارا اۋكۆز اۋ بىرى اۋكۆزلرە دئدى كى، بو كىشى بىزى چۇخ اينجىدېر ۋ ايشلە دېر. گلېن قاچاق، اۋزۆمۆز اۋچۆن ايشلە ئىك راحات اۋلاق. اۋ بىرى اۋكۆزلردە بو سۆزۆ ئىشىدىب ھم سۆنلدىلر ھم دە راضى اۋلدولار. حىۋانلار ۋاخت آختار ئىدلار بىر گۆن باش گۆتۆرۆب گىتىن لىر. ئىلە دە ئىلە دىلر اۋنلار باش باشا ۋ ئىرىب مئشە يە سارى ئۆللىندىلار. اۋنلار مئشە لىتە چاتماق ھمىن، گۆردۆلر كى، آغاجلار ئاشىلان ئىب اۋت- علف دە ئاۋاش- ئاۋاش حىۋانلار ئىن ئىمە ئىنە حاضىر اۋلوب. بىر دە ئىلە بىر مۆحىطى ۋار كى، گل گۆرە سن حىۋانلار كۆلگە لە مە يە باشلادىلار. بۇنلار ئىن آرسىندا بىر لىك ۋ صىمى لىك چۇخ ايدى. اۋنا گۆرە ۋ حىشى حىۋانلار اۋنلارا ھىچ ۋاخت ھۆجۇم ئىدە بىلمزدى.

بو بىر لىتى گۆرن تۆلكۆ حىسد آپارماغا باشلادى. تۆلكۆ اۋزۆنۆ مظلوم بىر قىيافە يە سالىب، قارا اۋكۆزۆن ئانىنا گىتدى. تۆلكۆ ئىتتىشمك ھمىن باشلادى اۋنو تعريفلە مە يە. تۆلكۆ چۇخ تعريفدن سۆنرا دئدى:

- سن اۋ بىرى اۋكۆزلرى ئىرسىز اۋزۆنلە شرىك ئىلە مىسن. سن ايندى بو ئىرلرېن آغاسى اۋلماغىنا لائىق گۆرۆنۆرسن. قارا اۋكۆز بو تۆلكۆنۆن بو ئالان تعريفلرېنە،

شېرىن حىلەلرېنە آلدائىب، يۇلداشلارنىڭ اۇلدورمەيە باشلادى. او، بىر- بىر اۋز يۇلداشلارنىڭ آرادان آپاردى. سۇنرا دا اۇنلارنىڭ اتلرېنى حىيەلەكار تۆلكۆ ايله باشلايىب ئىدى. قارا اۋكۆز بىر نىچە گۆن تك قائىب، دارىخدى، دارىخدىقجا ضعيفلشدى. اۋكۆزۆ بو حالدا گۆرن تۆلكۆ، قوردون يانىنا گئىدىب، احوالاتى اونا دئدى. تۆلكۆ بئله مصلحت گۆردۆ كى، قورد تىز گئىدىب قارا اۋكۆزۆ توتوب يىسىن قالان سۆر- سۆمۆيۆندىن، آرتىق- اورتوغوندىن دا قالسا اونا وئرسىن.

قورد گلىب اۋكۆزۆ بىز آز مۇقاويمىتىدىن سۇنرا اۇلدۆردۆ. اۋكۆز قورد ايله ساواشاندا، تۆلكۆنۆ اوزاقدان گۆرۆب اۋز سەھوئىنى باشا دۆشدى. او باشا دۆشمەينە، باشا دۆشدى. آمما ايش- ايشدىن سۆشموشىدو. بو طريق ايله اۋچۆنچۆ اۋكۆز دە آرادان گئىدى. بو بىر مىثال كىمى اىنسانلار آراسىندا قالدى. آداملار بو احوالاتى اۋخوئاندا فيكرە دائىرلار:

يالن تعريفه اينانماق بىرلىيى پوزار.

اۋمىد ائدىرىك بو تمىز باھار آيىندا هىچ بىر اىنسان او بىرى اىنسانا حىيەلە ساتىب، اۋنو آلداتماستىن. اينشاللاه.

تېرىز اركى نىن دۆزەلىشى

ئەلى برازىندە خىلىلى (تۆرك)

ئىشىتىدىكلىرىمىزە گۆرە بىلە دىئىرلەر كى، تېرىزىن ارک قالاسىنىن مالاتىندا يۇمورتا ۋە كۆلدىن اىستىفادە اولونوب. بو قەدەر مؤحكىم اولماغى دا اولدىن اولوب ۋە بو گۆنە قەدەر داۋاملى دوروب. اونون دۆزەلىشىنە گۆرە گۆزل بىر ناغىل واردى :

دىئىرلەر كى، اركى دۆزىلدىن زامان اولدا بىر ايشلەين ۋار ايمىش كى، يىردىن تىك جانىنا او اوجايقدا ديوارلار اوستە ايشلەينلەر كىرىچ اتاردى ! بو ايشىچى نىن بو قەدەر گۆجلى اولماغىنىن سىببى بو ايدى كى، اونون بىر اروادى ۋار ايدى كى آخشىم باشلارنى ارى ايشدىن دۇندىن سۇنرا اونا او قەدەر حۇرمت اندردى كى، كىشىنىن بۆتۇن يۇرغونلۇغو جانىندىن چىخاردى ۋە اصلن ھىچ بىر يۇرغونلۇق بىلمىدى. بىلەلىكلە اركىن ديوارلارنى اوجالاركن، گۆنلرىن بىر گۆنۆ ئەلى شاھ ۋىزىرى ايله بىرلىكدە اركىن ايشىنە باش چىكىمك اوچۇن اركه گىدەرلر. اولدا ايشە باخاركن شاھىن گۆزۆ كىرىچ اتان ايشلەينە دۇش ۋە اونون بو قەدەر گۆجلى اولدوغوندىن تىجۇبلىنىپ، ۋىزىرىدىن بو ايشىن سىررىنى سۇرۇشدى. ۋىزىر دە، بىلىردى اونون بو قەدەر گۆجلى اولماغىنىن سىببى اونون اروادىندىكى، سىببى شاھ سۇيلىدى ۋە دىدى كى: قىيلە-سى عالم ساغ اولسون سۇزۇن دۆزۆ، دۆزۆن سۇزۆ، بو كىشىنىن بىر اروادى واردى كى، ايشدىن سۇنرا اونا او قەدەر ياخشىلىق اندەر كى، اونون كۆنلۆنە گۆرە بو قەدەر ياخشى ايشلەر. شاھىن آغزى سولانىپ ۋىزىرىنە دىدى ايندى كى، بونون بىلە بىر ياخشى اروادى ۋار نە ياخشى كى اونو آلىم اوژۇم اوچۇن. بىلە بىر اروادىن اينانمىرام دۇنيادا تايى اولموش اول.

شاھ ۋىزىرىنى گۆندردى اروادى راضى ائلەسىن تا اونونلا ائولنسىن؛ ۋىزىر دە گىدىپ اروادىن يانىنا اونو راضى ائلەدى كى، شاھنان ائولنسىن، ارواد دا سۇيىنچىك دۇشۇب اوژ كۆنلۆندە آرزىلار قورماغا باشلادى. گىجە ارى ائوۋە گىدىكدە، ارواد ارىن ھىچ حىسابا قۇيمايىپ، اصلن اونا قوللوق دا ائلەمەدى. كىشى بو ايشدىن شاشىرىپ، اروادىندىن اونا نەدىن قوللوق ائتمەمەسىنى سۇرۇشدى. ارواد دا اوژۇن توتوب رىشخىندىن دىدى: آ كىشى! نە زاماناجان سىنە حۇرمت ائلەيەجىم. بو گۆن باش ۋىزىر مەنى شاھىن اروادى اولماغىمى اىستەدى!

كىشى گوردۇكى، اليندن ھىچ بىر ايش گلمير باشىن قوئوب ئاتدى. سحر ايشه گنديب باشلادى ايشلمهيه، اما نه قدير چايشدى ائلهيه بيلمهدى حتا بىر كرىچ ده يوخارى اتسىن. اوستدهكى بننا ائيب نهدن ايشلهيه بيلمههينى سورشودو. كيشى ده جاوايندا دئدى كى: سوزون دوزو؛ دوزون سوزو، گنجه ائوه گنديكدن سونرا بيلديم كى، ارواد مندن ال اوزوب و داها ايسته مير من ن ياشاسين. اونا گوره ده منيم ده اصلن ال- قولوم ايشلمهيه گلمير، قالميشام نه ائديم؟ اوستا مئعمار چوخ هوشلو- باشلى بىر كيشى ايدى، دئدى: هن! من سنه بىر يول اوئردىب بو ايشى دوزلدهرم، سن من دئدييمى ائله اوندان سونرا گوره رسن كى، ارواد سنى بىر داها قوئوب گتمك ايسته مز.

اوستا مئعمار اونا بىر اوئود وئريب يولا سالدى. كيشى ائوه دوندوكدن سونرا اوستاسى اوئرتدى ايشه اوز قويدو. ائوه يئتيشه ركن دوز گنديب ماوالدا اوتوردو، بىراز سونراسى دا ماوالداكى لولئىنى گوتوروب سىندىردى و باشلادى اغلاماغا كى، ائى وئى لولئىنىم سىندى. بوندان سونرا من نئيله مه لئيم؟ باشىما نه كول توكه جه يم؟ ائى داد! ائى وئى!

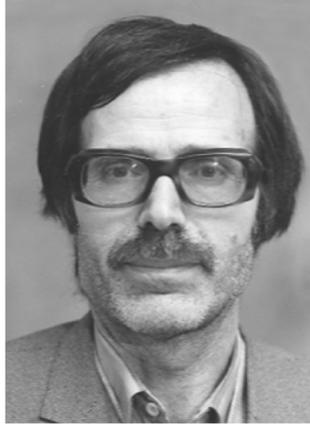
ارواد اوزونو ماوالا يئتيرىب كيشيه دئدى: آ كيشى نه هاى- كوى سالييسان بىر لولئىندىن اوترو بو قدير اوزونو پريشان ائله مه. مگر بوندان ساواى داي بىر آيرى لولئىن يوخدو؟ كيشى اغلايا- اغلايا دئدى: آخى بيلمير سن كى، من بونئچه ايلي بو لولئىينه نه جور عادت ائتميشيدىم! بيليردىم اونا نه قدير سو توكوم. بوندان سونرا نه جور اولار من آيرى بىر لولئىن تايىب اونا عادت ائديم!

بو سوز اروادا ائله اثر قويدو كى، كيشى سىنن نه دئديينى آنلادى و دوشوندو كى، من بو قدير ايللر بو كيشى له ياشايىب عومور سورموشم. بوندان سونرا نه جور اولار من گنديب اوزگه كيشى له، شاه دا اولموش اولسا، نه جور ياشاياجاغام؟ ياخشى سى بودور كى، ائله بوننان عومور سوروب ياشايام.

بئله ليكله اروادىن اغلى باشىنا گليب اريلىن شيرين- شيرين ياشايىش سوروب ارک قالاسى تىكىلدى.

گاۋگاندا شىئە چىخارتما

اۋچونجو بۆلۈم

عباس مھيار

ۋار اشك ۋ آھىم چوخذىر گوناھىم

يۇخدور پناھىم التوبە توبە

اي جان حيدر قىلما مۆكدر،

بو باش، بو خنجر، التوبە توبە

ايمام محبت ايله حرّە باخىب باشىن آشاغى سالىر. حرّكى، ايمامى مئھريبان

گوردو ابوالفضل العباس-ين خىدمتىنە گلير ۋ هامان حالت ايله دئىير:

اي زۆبدە-ى ناس، تيغىندير الماس

قئيرتلى عباس، التوبە توبە

فقط قئيرتلى عباس كلمەسى مئيداندا اوتورانلارين حالين ديشير. ۋ واقئعن هامى

قان آغلايىر. حرّ سونرا على اكبرين قوللوغونا گندير ۋ شئعر اوخوماغىنئىن دالىسئىن توتور:

من زار ۋ مۆضطر، بى يارو ياور

شھزادە اكبر، التوبە توبە

حرّ ايمامدان ايشاره ايله ايجازە آلير حضرت-ى قاسيمين حوزورونا گلير دئىير:

چوخذور هراسيم، قئيل ايلتيماسيم

شہزادہ قاسیم، التوبہ توبہ

حرّ آخیردہ یئنہ دە ایمائین قوللوغونا گلیر شئعر اوخوماغئینین لحنین عوض
ائیلہئیر و آغلار گوؤز ایله دئئیر:

کی ائیہ بلائیه گیر یفتار اولان، سلامون علیک

قریب و بی کس و بی یارا اولان، سلامون علیک

ایمام بیر حالتده کی گوؤز یاشی گوؤزلرینین گوشه لرینده گوؤرسه نیر اوز حرّ—ه
چوؤیریب و دئئیر:

کی ائیہ دیلاؤز علیک السلام خوش گلدین

حسینه یاور علیک السلام خوش گلدین

منی سودابه ده ائیہ پیشواز ائدن سردار

کنچیب کنچنلر علیک السلام خوش گلدین

سوئرا ایمام لحنین عوض ائیلہئیب و نوؤحه اوخوماق حالتده بئله دئئیر:

باغئیشلارام سنی ائیہ تاجدار مولک—ی عرب

ولی بو شرطیله اول باغئیشلا تا زینب

حرّ یالوارماق حالتده، او جور کی اوتورانلارین هامئیشینی آغلادیر، بئله دئئیر:

گر ائیلہ سن منہ چشم شفقتیله نظر

بو یور قاباغئیم دوشسون جاوان علی اکبر

ایمامین ایشاره سی ایله علی اکبر قاباغا گلیر و ایمام اوئا بو یورور:

ایا شبیه—ی پئئیمبر سرور—ی سینہ اوغول

دوشوب قاباغئینا حرّون اوغول شفاعت ائله

علی اکبر ایمامین فرمانینا گوؤره قاباغا دوشور و حرّ اونون دالیئیشجا، جناب—ی زینب—

ین قوللوغونا گئدیر لر. حرّ ایمامین باجئیسئ زینب—ی گوؤر جک هامان یالوارماق حالتده دئئیر:

کی ائیہ نجیبه—ی کون و مکان سلامون علیک

انیس حوری—ی باغ—ی جنان سلامون علیک

علی اکبر—ی شہزادہ نین خانئیم بی بی سی

بو قملی جانیمه روح و روان سلامون علیک

زىنب، كرىلا شىرى وە حسين باجئىسى اۆز على اكبره توتور وە دئىير:

شېبه-ى حضرت-ى پئىغمبرىم علىك سلام

جمالى مئهر وە مه-ى انورىم علىك سلام

على اكبر اۆز عمه سینه توتوب دئىير:

گلىدیر حرّ بو درگاه عرش بونئانه

آياق يالئن، باش آچئق يالوارئر ذليلانه

منى سالیب قاباغا عمه جان شفاعت اوچون

باغئشلا حرّ-ى منه ايذن وئر شهادت اوچون

زىنب بىر حالدا كى، قم -قوصه اونون باش- آياغئىندان توكولور قاباغا گلىب وە

قوصه لى حاليلن نوؤحه آهنگينده چوخ سئىزغئن بئله اوخويور:

باغئشلايئىم نئجه ائى نامدار سنى

كسىب قاباغئىمى چكدىن بو كرىلايه منى

على اكبر ايسته ييركى، عمه سى زىنب حرّ-ى باغئشلايئىن اونا گووره اورك يانار حالدا

دئىير:

بو حرّ اوز وطنينده قىيله سرورى دىر

بىزه قوناق گلىب ايندى عمىم برابرى دىر

دوشوب قاباغئىنا من گلدىم ايلتىماس ائدىرم

اگر بونو قوؤاسان منده دورمايئىب گندىرم

او زامان على اكبر كؤسمك حالتى ايلن عمه سىندان اوز چئويرىر كى: نينه عمه حرّ-ى

باغئشلايئىر. زىنب كى، على اكبرىن قلىبىن سئىنماغئىنا داوامى يوخدور، قاچاراق على اكبرىن

دائىسئىجا دوشوب، آغلاماق حالتى ايلن على اكبر-ى توتور كى ائى قارداشيئىن اوغلو:

مؤكدر اولماگىنان ائى شېبه-ى پئىغمبر

باغئشلايئى سنه حرّ-ى جاوان على اكبر

حرّ كى، بورا كىمى دوروب باخئىردى، اورك له نىب قاباغا گلير وە ايلتىماس حالى ايلن

اوخويور:

باغئشلايئى منى بىنت-ى شهنشه-ى ابرار

ولى سكىنه باجئىندان خجالتىم چوخ وار

آپار حوضورونا، احوالیمی ریعایت ائله
 اونون یانیندا من-ی بیکی شفاعت ائله
 علی اکبر، حرّی باجیسی یانینا آپاریر و اوز سکینه یه چئویریب دئییر:
 قوربان اولوم او گوز یاشیوا زار و دلیفیکار
 بونلار بیزه دخیل گلیب ائتمه آه و زار
 سکینه ایمائین خیردا قئزیدیر. بو نقشی اوینایان بیر بالاجا اوشاق- اوغلان اوشاغی-
 قددی آلچاق، سسی نازیک و حالتی باشدان- آیاغا آغلامالی دیر. قارا چادیر باشدا، قاباغا گلیب
 و مظلوم سسی ایله اوخویرور:

ظولم ایله سرو قددیمی قمدن بوکن گلیب
 قویما آماندی باشیما کوللر توکن گلیب!
 حرّ دئییر:

فدا اولوم سنه ائی دوختر-ی ملک- منظر
 منی باغیشلاگینان سن به خاطر-ی اکبر
 آخیردا سکینه نین اوره یی رحمه گلیب و اوز حرّ-ه توتور و دئییر:
 ایا جاوان سعادت- نیشان-ی مه پیکر

¹ - آیری کندلرین ریوایتینده بئله گلیب:

سکینه دئییر:

چوخ قورخورام گورنده بو سرداری گلمه سین
 قورخوتماستین منی، دیء سنی تارای گلمه سین

حرّ باشین آشاغا سالیب خجالت چکین حالدا شعرلرینین دالسیئینی توتور.

بونو دا دئمه لی یم کی، آیری کندلرده شبنه چئخارتمانین ایش دولاندیرانی کی، معمولن زیرنگ و دئمک اولار

کندین ساوادلی سئیدیر اوجا و آغلار سسله دئییر:

بو سوژده حرّ چکیب ناله با هزار ملال

دئییب باغیشلا منی ائتمرم دا اوزگه سؤال

- بیر روایتده گوره سکینه نین ناله سیننه کی قولاغ آسیر، آغلایان حالدا داد چکیب اوجادان ناله ائله ییر. سوئرا اوزون
 سکینه نین قاباغیندا تورپاق اوسته سالیب کی، بیر سردار هله - هله بئله اوزون سئیدیرماز کی، حرّ سئیدیریر. بونو دا بیلک کی
 حرّ-ون ائحتیرامی بو محالین آداملارینین ایچینده چوخدور. اونو خوش ایقبال، خوشبخت و گله جه یی آیدین سردار بیلرلر
 کی عومرونون آخیریندا سعادتته یئتیشدی. بوندان دا آرتیق بو دور کی، کربلاده اول شهید حنسابا گلدی بو اوزو بوئوک
 مقامدیر.

باغئىشلادىم سنى منده به خاطر-ى اكبر ۱

حرّ ھامئىدان عفوۋ ايستەيىب و ۋاۋنلار دا حرّ-ى باغئىشلايئىرلار. امام حسين-ين
 حۆصورونا گليب و ۋايمامدان ايجازە ايستەيىركى، مئىدانا گئتسين. ايمام دئئير: ائى حرّ سن بيزە
 قۇناقسان. اينصاف دئئيل سنى جنگە يۇللانام.
 حرّ دئئير: ائى منىم سروريم. چۆن من اول سنە شمشير چكميشم گركدير بورادا دا
 اول من مئىدانا گئدەم و ۋجانئيمى سنە قوربان ائىلەيم. و نۆۋحە آھنگيندە ايماما خطاب بئله
 دئئير:

كئچىب سن، اولسا، گۇناھئىمدان ائىلە كۇنلۇمۇ شاد

قاباقجا وئرمە كىر بۇ بلادە ايدن-ى جھاد

ايمام كى، حرّون يالوارماغئىن گۇرۇر و ۋبيليركى، حرّ ايستەيىر قاباق كى ايشين
 اۋستون اۋرتسون حرّ-ە ايجازە-ى جھاد وئير. حرّ شمشير الە آئىب، آتاق ريكابە قۇيۇب،
 رجز اۋخويان حالدا اۋز قۇيۇر دۇشمەنە سارى گئدير:
 بو گۇن و فامى بو صحرا دە آشكار ائدەرم
 على اكبرە بو جائئيمى فدا ائدەرم.
 آردى و ار

^۱ - بو شعيرين ايكنجى ريوئىتى، «نى دىلى» - توفارقانئىن ناخئىن كندلريندندير - ريوئىتى بو جۇردۇ كى:

باشين گۇتۇر يۇخارى كئچميشم گۇناھئىندان

عزيز-ى جان-ى برادر سلام خوش گلدين

سۇنرا قالان شعيرلر اۋ جۇردۇركى، مئندە اۋخويۇرسوز.

او چشمه لر

باقر شاتی

— دنگین میغا!	— آدین اولدو چاققال.
— میغا میغا!	***
— ائوینه دوشسون	— دنگین ناغدئ!
دئغ - دئغا.	— ناغدئ!
***	— بیر گوزون قارا، بیر
— دنگین یوللا!	گوزون آغدئ.
— یوللا!	***
— باشینا قاپاز چوللا.	— دنگین نازلا!
***	— نازلا!
— دنگین موم!	— اوینا اوردکله قازلا.
— موم!	***
— گوزونه سپیم قوم.	— دنگین نایب!
***	— نایب!
— دنگین نابات!	— یازیلدی سنه قایب.
— نابات!	***
— ایشلرین اولدو	— دنگین نالان!
بابات*.	— نالان!
***	— سوزلرین هامئیسئ
— دنگین ناوالچا!	یالان.
— ناوالچا*!	***
— اوینا چالیم قاوالچا.	— دنگین نارئین!
***	— نارئین!
— دنگین ناققال!	— توکسین وارئین.
— ناققال!	***
	— دنگین ناخیر!
	— ناخیر!
	— گوزون ائیری باخیر.
	— دنگین ناچاق!
	— ناچاق!
	— ائویندن دوشه سن
	چاقاق.

	— دنگین ناچار!
	— ناچار!
	— قاپئنی شئیتان آچار.

	— دنگین ناشئ!
	— ناشئ!
	— گئت دمله آشئ.

	— دنگین نئجه!
	— نئجه!
	— بانالما آ خوروز
	بئچه.

	— دنگین نوئه!
	— نوئه!
	— تاپداسئین سنی دوئه.

	— دنگین نظر!
	— نظر!
	— بیزیم ایت سیزین
	حیطده گزه.

* - بابات: بابت، مونسب.

* - ناوالچا: ناو، ناودان.

— اۋئىما!	— اۋئانما، ئات، آى	***
— باشئىنا پاپاق قۇئىما.	— اۋغول.	— دىگىنن نم!
***	***	— نم!
— دىگىنن اۋئىوم!	— دىگىنن نور!	— گىجە - گۇندۇز
— اۋئىوم!	— نور!	— چكە سن قم.
— گل درىنى سۇئىوم.	— بىزدن اۋزاقدا دور.	***
***	***	— دىگىنن نىزە!
— دىگىنن اۋئىون!	— دىگىنن نۇكر!	— نىزە!
— اۋئىون!	— نۇكر!	— صاباحدان گلەمە بىزە.
— پىنچەئى، ساخلا،	— گۇزۇن قان ياش	***
— كۇئىنەئى سۇئىون.	— تۇكر.	— دىگىنن نىمچە!
***	***	— نىمچە!
— دىگىنن اۋئىون!	— دىگىنن اۋو!	— باشئىنا دىسىن
— اۋئىون!	— اۋو!	— چۇمچە.
— گىت آل منە دۇئىون.	— بۇستاندان قوشلارئ	***
***	— قۇو.	— دىگىنن نىسىئە!
— دىگىنن اردۇو!	***	— نىسىئە!
— اردۇو!	— دىگىنن اۋغول!	— باشئىن كىچسىن
— گۇرك كىم كىمى	— اۋغول!	— كىسەئە.
— ئۇردو.	— قۇووت ئىء بۇغول.	***
***	***	— دىگىنن نىرخ!
— دىگىنن اۋرتا!	— دىگىنن اۋزان!	— نىرخ!
— اۋرتا!	— اۋزان!	— گل بىزىم ايتى قىرخ.
— نە گلېرسن ئۇرتا-	— اۋلدون صىنىفدە	***
— ئۇرتا.	— لۇحە پۇزان.	— دىگىنن نۇو*!
***		— نۇو!
— دىگىنن اۋتور.	— دىگىنن اۋئىاق!	— گىت تۇئوق جۇجە
— اۋتور.	— اۋئىاق!	— قۇو.
— جانئىنا دۇشسۇن قۇتور.	— پائىئىنى ئىئىب دۇئىاق.	***
***	***	— دىگىنن نۇغول!
— دىگىنن اۋخلو!	— دىگىنن اۋئىما*!	— نۇغول!
— اۋخلو!		

* - اۋئىما: اۋوونتو، دىك.

* - نۇو: ناو، كانال، ناودان.

***	***	— سوسما، دانیش چوخلو.
— دنگین پری!	— دنگین پاپاق!	***
— پری!	— پاپاق!	— دنگین اوخو!
— باشینا ساری دری.	— سنی ایتیرک	— اوخو!
***	دوستونو تاپاق.	— سنه وئردیم آزین،
— دنگین پتک!	***	منه قالدی چوخو.
— پتک!	— دنگین پارا!	***
— باشینا سپیم قوم بیر	— پارا!	— دنگین اوئمه!
الک.	— دو داغینا چیخسین	— اوئمه!
***	یارا.	— ایشین پیسلی، باشینا
— دنگین پیر!	***	دوئمه.
— پیر!	— دنگین پارتا!	***
— اوست-باشینا	— پارتا!	— دنگین اوئوت!
اولسون کیر.	— لووغا گلیر دارتا-	— اوئوت!
***	دارتا.	— اوستونه سپهرم
— دنگین پول!	***	نوئوت*.
— پول!	— دنگین پاخیر!	***
— اول منه قول.	— پاخیر!	— دنگین اولو!
***	— آغزی ئین سوئو	— اولو!
	آخیر.	— دولان دوزو، چولو.

	— دنگین پاشا!	— دنگین پاز!
	— پاشا!	— پاز!
	— آياغین ایلشسین	— کنچل دازا اندیر ناز.
	داسا.	***
	***	— دنگین پای!
	— دنگین پشه!	— پای!
	— پشه!	— هئچ کس سسینه
	— قولقلارین اولوب	وئرمز های.
	ششه*.	

آردی وار

* - ششه: شق، اوجو بیز.

* - نوئوت: نفت.

ايران توركلرين ده آتالار سوزونون توپلانماسى،
نشرى و قلمه آئىنما تارىخى

رضا همراز

Email: r_hamraz@yahoo.com

«توركون مثلى، فولكلورو دونيادا تكدير

خان يورقانى، كند ايچره مثل دير ميتيل اولماز»

اوستاد شهريار

باشى اوچا خالقيميئين شيفاهى ادبيياتى نئين بول- بول نوولرى واردير. باياتيلار،
تاپماجالار، اوخشامالار، نازلاملار، اويونلار، لايلالار و عنعنلر اونلارئين كيچيك ميقتاسلى
حيصه لرى دير. بونلاردان علاوه «آتالار سوزو» شيفاهى ادبيياتيميئين دا اوزونه اوزل بير يئر
آچميش دير. خالقيميئين بونلارنى سئوه- سئوه اوخويوب، سينه دن- سينه يه ان اسكى
چاغلاردان بو گونه كيمي قورويوب بير دىرلى امانت كيمي بو گونكو و صاباح كى نسيلىره
چاتدويميشلار. بونلار ائله سئويلىميش و منيمسه نيلميشلركى، شهرلردن و كندلردن علاوه
محلله لرده ده بعضى واريانت لارنى آزالىب، چوخالميشدئر. اورنىك اولاراق بير سئرا
يئرلرده دئيرلر: «اشئين سويوخلوغو دنين يوخسولوغوندان دئر» حال بوكى، بيز تبريزلى لىر

دئىھرىك «آشئىن دورولوغو دىنن اولماماسئىندان يا (ئوخلۇغوندىن) دئىر. بورادا قىدىم ئوخدور دئىھم كى، بىز دۆز دئىھرىك يا باشقالارنى، امما دئىك اىستەئىرم كى، اتالار سۆزۈ خالق طرفىندىن چوخ-چوخ سئويىب اىشلىدىلمەسىندە نئچە دۆن دا دئىشمىشدىرلر. بورادا بىر آنلام دا بللەنىر. او دا بو كى، بونلارنى ايفالارنى چوخ دور. و خالق بونلارنى چوخ سئويب و اونا گۆرە هم توىلارنىدا اىشلەدىرلر، هم ياسالارنىدا، هم دە دانئىشئىقلارنىدا. بىزىم «اتالار سۆزۈ» چوخ گۆمان كى، باشقا خالقلارنى اتالار سۆزۈندىن درىن دئىر. اورنىك اوچون فارسجا چوخ اىشلەنن «مرغ همسايە غازە» سۆزۈنە باخاندا گۆرۈرۈك، هئچ واخت قونشونون توتۇغو قاز اولما بىلمز. امما بىزدە بۇل- بۇل اىشلەنن «قونشو آشئى اىچمەلى اولار» سۆزۈ واقئىيت دن قئىراقتا اولما بىلمز. بو مىثال دان ائىدئىلاشئىركى، بىزىم اتالار همىشە سۆزلىرىنى حئساب- كىتاب اىلە دئىيىب و بىچىم سىز سۆز اىشلەتمەمىشلر.

اتالار سۆزلىرىندىن زامانىن گئىدئىشائى دا تائىرلى اولموشدور. بو ظاهىردە كىچىك، معنادا بۇئۆك سۆزلىر گاهدان اسكىلىب، گاهدان ايسە ارتئىرئىلمئىشلار. حئتا بىر سئىرا شاعىرلىرىن بىر بئىتى يا مىصرعى اصلن ضرب- و- المثل كىمى دە اولموشدور. البتە بونون ترسى دە اولما بىلمىشىدىر. بىر جۆملەنىن كى معنا و آنلامى چتىن نظره گلير از دئىيىب و ياواش- ياواش اورتادان قئىراغا چئىخمئىشىدىر. بونو بو گۆن الدە اولان «اتالار سۆزۈ» كىتابلارنىدا ائىدىن جا گۆرمك اولار. اتالار سۆزلىرىندە دۇنياجا سۆز- صوحتت وار. بو ظاهىردە كىچىك آنلامدا بۇئۆك سۆزلىردە بدىعى و ئىنى فىكىر و دوشونجەلر، دىنى و اخلاقى آنلاملار، دىرىلىك طرزى، دىل چىلىك، تارىخ و... دۆلودور. بو سۆزلىرىن اىزلىرىن و آناق ئىرلىرىن تارىخىدە گۆرمك مۆمكۆن دور. اتالار سۆزۈ هر مىللتىن روحيئەسى، فرهنگى، كىملىقى، تارىخى و سائىرەسىنىن آيناسى دئىر. بونلارنى يارادانلارنى بو گۆنە قىدەر ۹۹ فاىزى هەلىك تانىنمىش دئىر. بلكە دە بونلارنى يارادئىجىلارنى ائلە بو مسلەئە يانا شىدئىقتا دئىيىلر كى، سۆز صاحىبى اولسە دە، سۆز قالار.

بو كىچىك، گۆزل و قئىسا سۆزلىرىن گۆزلىكلىرىندىن بىرى دە باشقا دىل لردن تائىرلىنىب بىر آئىرى دىلە تائىر قوئىمالارنى دئىر. بونلارنى بىر آز فرقە باشقا دىل لردە گۆرمك

مۆمكۆن اولور. اۆرنك اۆچۆن «بىر گۆل ايله باهار اولماز» مثلى نىن منشه ئى و كۆكۆ بللى دئىيل و اۆست-اۆسته بىر چۆخ دىل لردە و فرهنكلردە دئىيلير. عاليم لريميزين يازدئىقلارينا گۆره آتالار سۆزۆ «حىاتىن مۆختلىف مسله لرينه عايد عيبرت آميز مضمونلو قئىسا كلام، حئكىمتلى سۆزلر، خالق مۆدرىك لئىنى نىن بدىعى ايفاده سى، خالقئىن دۆهاسئىنى، يا عۆمومى لشديرىلميش تجرۆبه سىنى عكس ائتديرن، خالق دۆنيا گۆرۆشۆنۆن، اۆنون عملى حىات فلسفه سىنين خولا صه سى، قئىسا و دولغون، ئىغجام و معنالى بىر شكىلدە آفۆريزملر حالئندا ايفاده سى، ايجتيماعى - تارىخى حقيقت لرین بدىعى ايفاده سىندن عىبارت اولان، سۆن درجه ئىغجام، مۆشخص حكيمانە آفۆريستىك ايفاده لردير».

بىلدىمىزه گۆره آتالار سۆزۆنۆن يازى ئا آلىنما تارىخى، اسكى بىر تارىخه ماليكدير. اورخون ئىنى سئى آبيده لردە بو حئكىمتلى سۆزلردن ايزلر وار. داها سۆنرالار تۆرك دۆنياسئىن اؤيوندۆيۆ كاشغرىلى محمودون، دىرلى كىتابى سائىلان «ديوان اللغات الترك» اثرينده بونلارئىن ۳۰۰-دن چۆخونا ئىر اچمئىشدئر. هابئله «عتبة الحقايق، قوتادغو بىلىك، دده قورقود، كؤراوغلو» و خالق داستانلارئندا آتالار سۆزۆنه بۆل- بۆل راستلاشماق اولور. بونلاردان علاوه شاعيرلريميزين شئعرلرينده ده گئنىش بىر ئىر اچئىلمئىش دئر. شاعير على توده آتالار سۆزۆنه ئىتتىشيركن بئله قلم اله آئىر:

هره بىر يۆل سئچدى ساربانلار كىمى	آتالار سۆزۆنه وئورولدون سنده
سىنه سى دالغالى عۆمانلار كىمى	گاه جۆشدون گاه دا كى، دورولدون سنده

گزدىن هر داغئىندا هر دۆزۆنده سن	دوغما ديتارئىندا دفينه تاپدىن
صراف آتالارئىن بىر سۆزۆنده سن	اىنجى لرله دولو، خزينه تاپدىن

شكردن شىرىن دى آتالار سۆزۆ	هانسى ايشىمىزه اولفت اولمايئىب
مۆدرويك آتالار بلد اولدوقجا	كىمه درس وئرمه ئىب عىبرت اولمايئىب؟

آتالار سۆزۈندە نغمەلەر تکی
 ووطن عۆلوی ل شیر، میللت دانئیشئیر
 آتالار سۆزۈندە چئشمەلەر تکی
 محبّت چاغلائئیر، قئیرت دانئیشئیر

هر قئیز نیشانئیمئیز، اوغول تۆیوموز
 آتالار سۆزۈ ایله زینت لئیب دیر
 ایستی چۆره ئیمیز، سرین سوئوموز
 آتالار سوؤ و ایله قیمت له نیب دیر

حلال دیر امه ئین، کشفین عذابین
 کؤوره ک آتالارا، سرت آتالارا
 آتالار سۆزۈ ایله دۆلو کیتابین
 عزیز خاطره دیر مرد آتالار

آتالار سۆزۈنۆن تۆپلانما تاریخی و مودون اولماسی صفوی دؤرۈنه قایئیدیر. محمد
 جبله رودی کی، هیندوستاندا سولطان عبدالله قطب شاه سارائیندا یاشائئیردئ آتالار
 سۆزۈنۆن تۆپلانماسینا دائیر یازئیر: «بیر گۆن بیر مجلس ده ضرب-ؤل-مثل دن سۆز
 گئتدی. دانئیشئیق تۆرکجه و عربجه ده اولدو. بیر نفر فاضیل لردن کی، او مجلس ده وار
 ایدی دئدی، شاه عابباسین امرینه گۆره تۆرکجه آتالار سۆزۈن بیر ئیره تۆپلامئیشدئیلار.
 حال بو کی، بیر کیمسه فارسجا آتالار سۆزۈنۆن تۆپلاماسینا قول قوئیمائیشدئیر».

آتالار سۆزۈ تۆپلولارئ نئین هامئیسئ، دئئیم لر، دوئوملار، مثل لر ایصطیلاحلار و...
 ایله دۆلودور. «آتالار سۆزۈ» قئسا بیر جۆمله لردن عیبارت دیر لر کی، ایجتیماعی بیر ایش لری
 آنلادارلار. اؤرنک اولسون دئیه «کۆر کؤرا نئجه باخار، الله اونلارا اؤجور باخار»-ئ
 گؤستر مک اولار. بونلار ئین اوزون- قئیسالارئ دا اولار.

آناسئینا باخ قئیزین آل
 قیراغئینا باخ بئزین آل

آتالار سۆزلرین تۆپلایانلار تأسؤف له هامئ لارئ آتالار سۆزلرین دئدیئیمیز کیمی
 مثل لر، دئئیم لر، دوئوملار، ایصطیلاحلار و... سائیره ایله قاتئشئدیرمئیشلار. بیر حالدا کی،
 بونلار ئین هرهسی نین اؤزۈنۆن ئئری اولموشدور. دئدیئیمیز کیمی بونلار حیکمتلی
 سۆزلردن عیبارت دیر کی، نسیل بوئو تجرؤبه لر اساسئیندا مئیدانا گلئیشلر. بائیرام طاهیر

بی‌اوه‌ا، ابوالقاسم حسین‌زاده‌نین تۆپلادیغی آتالار سۆزۆنه یازدیغی اؤن سۆزده بونلارین ۳۰-دان یوخاری نۆولرینی ذیکر ائدیر. مقاله‌میزین سؤنوندا ایران تۆرکلری ایچره آتالار سۆزۆنۆن تۆپلانماسی، نشری و قلمه آلینما تاریخینده کی یازیمیزی ۳ حیصّه‌یه بۆلمۆشۆک و بو سیرا ایله تقدیم ائدیریک.

۱- ایراندا چاپ اولان و یا ایران تۆرکلری طرفیندن ایشله‌نیب، چاپ اولان آتالار

سۆزۆ.

۲- تۆپلانان «آتالار سۆزۆ» تۆپلولاری‌نین چاپ اولمانانلاری.

۳- مۆتفرریقه تۆپلولاردا آتالار سۆزۆ.

۱-۱ «امثال تۆرکانه»: الله اولان و عئلم عالمینه تانیان ان اسکی آتالار سۆزۆ

تۆپلوسو دورکی، بیر جنوبی آذربایجانلی طرفیندن میلادی ۱۷-نجی عصرین سؤنلاریندا و ۱۸-نجی عصرین ایلك چاغلاری ماراغالی عابباس قولونون طرفیندن حاضیرلانیب. بو کیتاب بیر الیازما کیمی قورونسادا، خوشبخت‌لیکله، میلادی ۱۹۹۶-جی ایل باکی‌دا رسول اوغلو بۆیۆک-ۆن تشبۆتۆ ایله چاپ اولوب و یایی‌نلاندى. بو کیتابین بیرینجی مثلی بئله باشلانیب «آلاه وار رحیمی ده وار» و سؤنودا بئله بیتیر: «کۆپه‌کین کۆنلۆ کۆپک‌لن خوش اولور».

۲-۱ «داستان داستان»: فارسجا و عربجه متن دیر کی، فراهانلی ابوالقاسم اوغلو

اکبر-ین هیمتی ایله قمری ۱۳۲۲-ده یازیلمیش - قورتارمیش دیر. همین کیتاب ۱۳۷۸-جی ایلین پایئیریندا دۆکتور رحیم چاوش اکبری-نین هیمتی ایله تهراندا ۷۴۱ صحیفه‌ده ایشیق اۆزۆ گۆردۆ. بو کیتابین آدی سهۆ اولاراق، «نامه داستان» گلمیشدیر، و دۆکتور چاوش اکبری-نین دۆکتورا پاتان نامه‌سی دیر. فراهانلی علی اکبر جومعه گۆنۆ صفر آئی‌نین ۲۷-جی گۆنۆ ۱۲۶۹-دا فراهانین «ساروق» قصبه‌سینده آنادان اولموش و ۶۰ ایل عۆمۆر سۆردۆکدن سؤنرا وفات ائتمیش دیر. او «داستان داستان» کیتابیندا بیر چوخلو تۆرکجه آتالار سۆزۆنه یئر وئرمیشدیر. همین کیتابین تۆرکجه مثل‌لریندن بیر نئچه‌سینه کیفایت ائدیریک.

۱- اؤده هر یئر ده دۆشسه اۆزۆنه یئر آچار.

۲- بیر دلی قویوتا بیر داش سالار؛ یۆز بیلجی چئخاردا بیلمز.

۳- پیشین اغزی اته چاتماز دئیهر [پیس] ایی واز.

۴- ایت هۆره کروان کچر، ایت هۆرمک قالار.

۵- اوزونه ایینه باتیر یولداشیوا (جووالدوز).

۶- گوودوش گوودوشا دئینده اوزون قره اولسون، سوپایا اوزون تندیره سالی

خجالتدن.

۱-۳ - «**امثال حکم در زبان محلی آذربایجان**»: بو کیتاب ۵۰ ایل بوندان اول

۱۳۳۲-ده رحمتلی علی اصغر مجتهدی-نین هیمنی و تشبوتو ایله کی، ۲۵۰۰ هنده ورینده
آتالار سوزونو ائتییوا ائدیر تبریزده ایشیق اوزو گوره بیلدی. بو کیتاب دونه-دونه تبریزده
چاپ و هابئله ۱۹۸۵-ده برکلی ده دوکتور حسن جوادی و الهان باشگوز-ون اون سوزلری
ایله یائینلانمیشدیر. جنوبی آذربایجاندا چاپ اولان بو ایلیکین «آتالار سوزو» توپلوسو «آینا
نچه باخسان اوزوو هایل هایل گوره رسن» سوزو ایله باشلانیب و «یئین ایله گئیینه نین کین
آلاه یئتیره» ایله ۲۸۶ صحیفهده چاپ اولموش دور. «امثال و حکم در زبان آذربایجان»
سون ایلر تبریزده «تورکی دیلینده مثلر» آدی ایله یئنی دن باسیلدی. رحمتلیک مجتهدی
بو کیتابدا گلن آتالار سوزونون فارسجا یا ترجومه سی ایله برابر بیر سیرا شئعرلری ده
قئید ائدی.

۱-۴ - «**جامع التمثیل**»: همین کیتابی توپلایان ماکئی لی حاج محمد رحیم نصرت

الملک دیرکی بو آتالار سوزو گونش ایلی ۱۳۳۴-ده چاپ ائتدیره بیلیمیش دیر. «جامع
التمثیل» کیتابی «آلاهینان سازلاشان هامینان سازلاشار» سوز ایله باشلانیب و «شوراکنده
توخوم سپمه» سوزو ایله ۲۵-جی صحیفهده باشا چاتیب و ایکینجی فصلی «از هر چمن
گلی» آدی ایله ۲۶-جی صحیفه دن فارسجا باشلانیب و ۳۶-جی صحیفهده سونا چاتییر.
دئمک بو کیتابین تورکجه بولومو فارسجادان چوخ اولموشدور.

۱-۵ - «**آتالار سوزو یا گفتار نیاکان**»: رحمتلیک یعقوب قدس-ون توپلادیغی و

اوج مین هنده ورینده اولان بو کیتاب ۱۳۵۹-جی ایلین پاییزیندا تهراندا نشر نوید طرفیندن
چاپ اولموشدور. چوخ تاسوفلر اولسون کی، بو کیتابین ایکینجی جیلدی یازانی

ۋفاتىنا گۆرە ايشىق اۆزۈ گۆرە بىلمەمىشىدى. آنجاق ۋارلىق درگى سىنين ۷۹-جى سايئىسىندا بىر موشتولوق كىمى او كىتابىن قالانىئىن ۋئرىلمەسى ذىكر اۋلاراق بىر بخشى دە ۋئرىلدى آما يازىقلار اۋلسون كى، آردى كسىلدى. بو آتالار سۆزۈ كىتابى باشقا كىتابلار گۆرە فصىل لىرىن، ايناملار، ئىئىب ايچمەلر ۋ... بۆلمەلر اساسىندا بۆلۈنمەسى اىلە سئچىلير. يعقوب قدس - ون آتالار سۆزۈ كىتابى «آتما ياتاق سالدئم، قالايچى ياتدى» سۆزۈ اىلە باشلانئىب؛ ۋ «ئوموشاق ئىرىن بىل دارى دئىر» مثلى اىلە بيتير. بو كىتابدا مثل لىرىن فارسجا آناملارنى دا ۋئرىلير.

۱-۶ - «**آتالار سۆزۈ، عقلىن گۆزۈ**»: همىن كىتابى دا ادبىياتئىمىزنى يۈرۈلماز آراشدئىرئىجئىسى دۆكتۈر حسين فىض الهى وحيد ۱۳۶۶-جى ايلين پايئىزئىندا تىرىزده نشرينه موۋقق اۋلموشدور. «آتالار سۆزۈ، عقلىن گۆزۈ» فارسجا ۲۵ صحيفه لىك اۋن سۆز اىلە برابر، ۵ صحيفه دە تۆركجە مقدمه اىلە چاپ اۋلموشدور. بو ۱۰۹ صحيفه لىك كىتاب «آت، آت اۋلونجا، صاحىبى مات اۋلار» سۆز اىلە باشلانئىب، ۋ «ئۇلدا ئۇلداش، ئۇدە قارداش» سۆزۈ اىلە سۇنا چاتئير.

۱-۷ - «**آتا بابالار دئىبلر**»: بو كىتاب ۱۳۷۰-جى ايلين ئاى فصلينده تىرىزده على ظفرخواه-ئىن همىتى اىلە ايشىق اۆزۈ گۆرە بىلمىشىدىر. ۷۴ صحيفه دن عىبارت اۋلان «آتا بابالار دئىبلر» كىتابى، «آج آپارار سوسوز گتيرەر»، سۆزۈ اىلە باشلانئىب ۋ «ئىئىن كىم، ايچن كىم»، سۆزۈ اىلە بيتير. بو كىتابدا بۆتۈن آتالار سۆزۈ ۋ اىصطىلاخلارنى فارسجا ترجمەسى ۋىرىلير.

۱-۸ - «**آتالار نقلى**»: تۆركمن جە ايشىق اۆزۈ گۆرن «آتالار نقلى» كىتابىنى مراد دردى قاضى ۱۳۷۶-جى ايلين پايئىزئىندا چاپا ئىتتىرمىشىدىر. بو ۱۷۵ صحيفه لىك كىتابدا آتالار سۆزۈنۆ ئالنىز متن لرى ۋئرىلير ۋ هئچ بىر ترجمە ذىكر اۋلونمائىشىدىر. آتالار نقلى، حاجى طلايى ناشىرلىيى طرفىندىن چاپ اۋلموشدور.

۱-۹ - «**ضرب المثلر**»: بو كىتاب ۷۴-جى ايل تىرىزده زهره وفابى-ئىن همىتى اىلە ۲۵ صحيفه دە چاپ اۋلوب ۋ ئايئىنلانمئىشىدىر. زهره خانئىمىن تىرىب ۋئردئىمى بو كىتاب، «آباد اۋلاسان خالخال، بىرى ياتار بىر قالخار». مثلى اىلە باشلانئىب ۋ «ئورك دانا

نوختاسین قییم اندر»-له سونا چاتیر. آتالار سۆزۆ حاققئیندا بو کیتابدا نه بیر ترجومه و نه بیر ایضاح دیکر اولونمائیپ.

۱۰-۱- «اثر سۆزلی»: تۆپلاپان: محمد حسن یوسفی، ۱۳۷۷، تهران. بو کیتاب دئمک خمسه ماحالیئین آتالار سۆزۆنۆ ایفا اندیر. بو آتالار سۆزۆنۆن باشقالارینا مزیتی بو اولاییلهرکی، کیتاب ایکی ایفبادا اوخوجوئا و ثریلیر. عرب کۆکلۆ تۆرک و لاتین ایفباسی. بو اثرین ۲۲۵ صحیفه سی عرب ایفباسی ایله و ۵۶ صحیفه سی ایسه لاتین گرافیکاسی ایله چاپ و یائیئلانمئشدر کی، عرب ایفباسیئنداکی سۆزلرین فارسجا یا ترجومه لرینه ده یئر و ثریلمیش دیر. بیرنجی مثل «آت اولور مئیدان اولماز، مئیدان اولور آت اولماز» سۆزۆ ایله باشلانسا دا، ۱۴۷۸-جی مثل «یۆز دانا پیچاخ دۆزلتسه بیرینین دسته سی اولماز» ایله باشا چاتیر

۱۱-۱- «آتالار سۆزۆ»-قاشقای تۆرکجه سینده ضرب المثل لر- بو دیرلی کیتابی تۆپلانی «اسداله مردانی رحیمی» دیرکی ۱۳۷۸-جی ایله ۲۴۵ صحیفه ده نشر اولموشدور. آتالار سۆزۆ کیتابی «آبی دؤنوم پیئرلار، باغیر ساغیم قورولار» مثلی ایله باشلانیب و «یئنگی یوردا گئندنه، کؤهنه یوردونگ قدرینی بیلدینگ»-له باشا چاتیر. قاشقای آتالار سۆزۆنۆن قابق- قارشئ سئندا اونلارین فارسجا ترجمه لری ده و ثریلمیشدیر.

۱۲-۱- «دویست و بیست ضرب المثل»: بویوک محبی-نین تۆپلادیغی ۲۲۰ ضرب المثل ۷۹-جی ایل اوجا و قوجا تبریزده ۳۰ صحیفه ده نشر اولموشدور. بو کیتابدا مثلر اساسن فارسجا و انگلیس جه و ثریلسه ده آنجاق آراسیرا تۆرکجه لره ده یئر و ثریلمیش دیر.

۱۳-۱- «فرهنگ ضرب المثل های افشار آذربایجان»: آذربایجان افسارلارین ضرب-ول-مثل سۆزلۆیۆ آدی ایله گئدن بو کیتابی علی محمدی برنجه ۷۰-جی ایل ۲۹۳ صحیفه ده تهراندا نشر ائتمیشدیر. بو گۆزل کئیفیت ده چاپ اولان کیتابدا اونجه، مثلین اوزۆ، سونرا لاتین جاسی و داها سونرا فارسجا آچیقلاماسی و ثریلمیشدیر. «فرهنگ ضرب المثل های افشار آذربایجان»، «آت، مینه نین تانیار»، ایله باشلانیب و «یئیله نیم یئیلیدی، داغیلانیم داغیلدی، قوناغیم گلدی، گئتدی» سۆزۆ ایله ده سونا چاتیر.

۱۴-۱- «**آتالار سۆزۈنۈن اينكيشافى**»: بو تديقى ايشى سۆرگۈن تىخلۈصلۈ محرم پىزاد ايشلەمىشدير. بو اثرده يازار، محمود كاشغرى نين «ديوان اللغات الترك» اثرينه مۇراجعت ائدرەك ۲۳۳ آتالار سۆزۈنۈ اوندان چىخارئب و بو گۈنكۈ ايشلەنن مۇعادىل لرى ايله برابر ۸۰-جى ايلده تىرىزده ۲۴۷ صحيفهده چاپا ئىتيرمىشدير.

۱۵-۱- «**آتالار سۆزۈ**»: «آتالار سۆزۈ» باشلىقلى بو كىتابى شىمالين بۇيۇك فۇلكلۇرچوسو ابوالقاسم حسينزاده ايللر اول توپلامئش و اوتايذا چاپ اولموشدور. آنجاق ۱۳۸۱-جى ايلده كىتاب جاويد كىبر قاسىمى-نين همىتى ايله كۇچۈرۈلۈب ۲۸۹ صحيفهده تىرىزده ايشىق اوزۇ گۈره بىلمىش دير. بو كىتاب دا «وطنه گلديم، ايماننا گلديم» سۆزۈ ايله باشلانمئش و «مين خالا ئىغىلسا، بىر آنا ئىرىن وئرمەز»-له سۇنا چاتئير.

۱۶-۱- «**يوردومون دىرلى سۆزلىرى**»: يوردومون دىرلى سۆزلىرى-نى فرنگىز خانىم حاجى ستارى، دئدىئنه گۈره گنج چاغلارئىندان توپلامئش و نهايت ۱۳۸۲-جى ايلده ۲۶۴ صحيفهده چاپ اولونوب و ئايئىنلانمئشدير. بو كىتابدا آتالار سۆزۈنۈن بىر سىراسى اۇنلارئىن فارسجا ترجمەسى ايله برابر وئرىلمىشدير. كىتاب «آباد اولاسان خالخال، ئىل ئاتار گرمىش قالخار» مثلى ايله باشلانمئش و «اولۇئيه رحمت ئىتتىش»-له سۇنا چاتئير.

2-1- «**ادب خزىنهسى**»: ادب خزىنهسى آدى ايله نشر اولان بو فۇلكلۇر مجموعەسى ۱۳۵۹-دا تهراندا شانجانلى على اصغر خرم-ين تشبۇئو ايله ۳۸۰ صحيفهده ئايئىنلانمئشدير. بو مجموعە، باياتى، آشىق داستانلارئىنا دائىر شئەرلر، كلاسىك شئەرلر و..ساييره ئه ئىر وئرىلمىش و نهايت كىتابئىن ۲۴۵-جى صحيفهسىنده «آتالار سۆزۈ و ضرب-ول-مثل لر» عۇنوانى ايله «آباد ئىره سو گئدر» ايله باشلايىب و نهايت «ئىئەنن و گئىه نين پايئىن آلاھ ئىتتيرەر»-له سۇنا چاتئير. خرم بو مجموعەده ۳۷۰۰ حۇدودوندا آتالار سۆزۈنه ئىر آچمئشدير.

۲-۲- «**آذربايجان فولكلۇرو**»-ئىككەنن منطقهسى مۇنوقرافئاسى اساسئىندا-بو دىرلى مجموعەنى مهندس مير هدايت حصارى جنابلارئى ۵۰ ايلدن برى توپلائيغى ماتئرنالارئىن اساسئىندا توپلانمئش و ۱۳۷۹-جى ايلده تابان و شىريور ناشىرلىك لرى واسيطەسى ايله چاپ عرفەسىنه چاتئيرا بىلمىشدى. بو فۇلكلۇر توپلوسوندا ۱۰۸۷ آتالار

سۆزۈنە دە مارقاقلار ئىتر وئىرلىمىشىدۇر. بىرىنچى آتالار سۆزۈ «آت آت اولونجا، ئىيەسى مات اولار»- لا باشلامىش و سونونجو ايسه «ئىخىلانئىن دالىسىئىجا داش آتان چوخ اولار»-لا قورتولور.

۲-۳- «**دنياى سبز آذرى زبانها**»: فارسجا متنى اولان بو كىتابى ۷۹-جو ايلين پايئىزىندا اصغر جدائى قم شهرينده ۲۰۸ صحيفهده «طاووس بهشت» ناسرلىيى طرفيندن چاپ ائتديره بيلدى. همين كىتابدا ماهنىلار، نعمهلر، اويودلر، و سايرلرله برابر آتالار سۆزۈنە دە ئىتر آچىلمىشىدۇر. بو كىتابىن بىرىنچى آتالار سۆزۈ بئلهدير:

«همسايه نين توئوغو نظره قاز گلر ادامىن اوز مالى نظره از گلر»

و «ائششيه گوجو چاتمىر پالانىن دوئور» ايله بيتير. همين كىتابىن مارقالى حيصهسى بوندان عىبارت ديركى، آتالار سۆزۈنۈن ايشلەندىيى شهر آدى مثلىن اوستۈنده وئىرلىر. مىثال اولارق خسروشهرى- ارموى، هشترودى، ماكى، تبريزى، قشقاىى...

۲-۴- «**گوئجه يازيلار**»: گوئجه يازيلار عونوانى داشئىيان ادبى، بديعى مجموعە ۱۰۰۰-دن زيئاده آتالار سۆزۈ «ائلىن سۆزۈ آغلىن گوؤز» باشلىغى ايله حسن بيگ هادى و رحيم گوؤل-ين امكلرى ايله قلمه آلنمىشدير. «گوئجه يازيلار» مجموعەسى ۱۳۸۲-جى ايل تبريز شهرينده حسن بيگ هادى-نين هيمنى ايله ۵۴ صحيفه ده، A4 واراغىندا جوزۈه شكلىنده يائىنلانمىشىدۇر. بورادا گلن آتالار سۆزۈ «آت آيلىغىن، دوه ايل ليىن دوشۈنۈر» سۆزۈ ايله باشلانئىب و «ئىيەسىنه باخ، آتىن ناللا» ايله بيتير.

۲-۵- «**تجريد اللغات**»: «تجريد اللغات» آدى ايله تانىنمىش نىصابى، حاج مصطفى اوغلو آخوند ميرزه على بادكويى قوشوب ۱۳۱۴ قمرى ده تهراندا چاپا ئىتتىرمىشدير. همين نىصابدا بۇل- بۇل آتالار سۆزۈنە ئىتر وئىرلىمىشىدۇر.

۳-۱- «**آتالار سۆزۈ**»: بو كىتابى تبريزلى علامه مدرس، ۸ جيلدلىك «ريحانة الادب» صاحىبى ترتيب وئىرمىشىدۇر. علامه مدرس-ين ۳۰۷ صحيفهلىك بو دىرلى كىتابى چاپ عرفهسىنه چاتسا دا تأسوفله چاپ اولمامىشىدۇر.

۳-۲- «**آتالار سۆزۆ**»: «از صبا تا نیما» کیمی دیرلی مشروطه ادبیاتیندا یازیب، زحمتکش ژورنالیست رحمتلی یحیی آرین پور دا ال یازمالاری ایچره بیر دفترینی ده «آتالار سۆزۆ» دۆلدورو. نه یازیق کی، بو اثرده اوستاد آرین پور-ون بیر سئرا باشقا اثرلری کیمی هله لیک چاپ اولمامیش دیر.

۳-۳- «**فیروز آبادین ئیرلی ضرب المثل لری**» بو کیتابی دا قاشقائی تدقیقاتچی سئی «اسداله مردانی رحیمی» توپلامیشدیر و آدیندان بللی اولدوغو کیمی فیروزآباددا ایشله نن آتالار سۆزلرینی ائحتیوا ائدیر. «فیروزآبادین ئیرلی ضرب المثل لری» تاسوفله هله لیک چاپ اولمامیش، آنجاق چاپ عرفه سینده دیر.

۳-۴- «**ریشه های تاریخی ضرب المثل های ترکی قشقای**»: بو چاپ عرفه سینده اولان کیتابی دا قاشقائی تورک لرینین آراشدیرئجی سئی «اسداله مردانی رحیمی» توپلامیش و آدیندان بللی اولدوغو کیمی قاشقائی تورک لرینین ضرب-ول-مثل لرینین تاریخی کوک لرینی ائحتیوا ائدیر.

۳-۵- «**آتالار سۆزۆنۆن ایضاحی**»:

بو چاپ اولمامیش اثر ده جنوبی آذربایجانین تازاجا آلاهیئن رحمه تینه گئدن شاعیر و عالیم لریندن بیری اولان رضا غفاری-نین دی. بو کیتابدا آتالار سۆزۆندن یارانان حیکایه لر و یا اۆز وئرمیش ماجرالاردان تورهنن آتالار سۆزۆندن سۆز گئدیر. بو کیتاب چاپ عرفه سینده چاتسا دا هله لیک ایشیق اۆزۆ گۆره بیلمه میش دیر.

۳-۶- «**آتالار سۆزۆ**»: بو کیتابی توپلایان تبریزلی یازئیچئی لاردان اولان «احمد آذرلو» ایل لر بوئیو اۆزۆ ایله ساخلاسا دا، بیر قیسمتی باکییدا نشر اولموشدور. آنجاق تاسوفله بیر بوئیوک حیصه سی هله لیک ایشیق اۆزۆ گۆره بیلمه میشدیر.

۳-۷- «**آتالار سۆزۆ**»: ئینی جه آلاهیئن رحمتینه گئدن «قهرمان» تخللوصلو تبریزلی «حاج غلامرضا مجدفر»-ین دئدیینه گۆره توپلادیغئی آتالار سۆزۆنۆن بیر حیصه سی تورکیه ده چاپ اولموش سا دا، گئنیش بیر حیصه سی هله لیک چاپ اولما بیلمه میشدیر.

آشیق باهار بالکانلی ئین ایل دونومو مونا سبتیله

آشیق باشینا باغلار
زولفون باشینا باغلار
بولیول اولدو، گول سولدو
قالدی باشینا، باغلار

جواد دربندی

آشیق باهار بالکانلو، ۱۳۲۴ گونش ایلی میاندا و آیین «قوشاچایین» «کورڈ کندی»-نده آنادان اولوب؛ آشیق لئق صنعتینی ایلك دفعه، آتاسی عبدالعلی کیشی دن اؤیرنمیشدیر. رحمتلیک آتاسی چوخلو، سوز، داستان، آشیق شعری بیلیم و آشیق هاوالارنی باجاریب، زیل سسه ده مالیک ایمیش.

بهارین دندیینه گوره، او آذربایجانین داهی موغنی سی «اقبال آذر» ایله بیر مجلس ده اوخویوب بیرلیکده، بیر لنته دولدورموش، او لنته ایندی آذربایجانین رادیو آرشیوینده ساخلانیلیر.

آشیق باهار سونرالار آشیق صنعتی نین داوام ائتمه سینه گوره اورمیة آشیق لاریندان، درویش، دهقان، میاندا و آیین چؤره سینده اولان شیرین کندلی آشیق فرامرز دن ده فایدالایب، اوز صنعتینی موكمل تمیشدیر. او، بالولو میسکینه، دوللو مصطفی یا اوزرکن ایرادت یئتیرمیشدیر. او عومور بوئو یایلاق لاردا، قیشلاق لاردا، ائل اوبا توئلاریندا ایشتیراک ائدیپ شاگرد و هوسکارلار بجرمیشدیر. «قوشاچای»-دا آشیق لئق صنعتینده تانیلمیش، ادلیم آشیق اولموشدور. آشیق باهار، آشیق هاوالاریندان ۱۳۰- ل قدره ساییب و چوخونو تام دوزگون شکل ده، چالاردی.

اونون یاشاییشی دا، ایشیتمه لیدیر. اوزو دئمیش: «فلک مندن گوز ایدی». او بیر قضا کئچیریپ، اوزون موددت دوستاقتا قالدی. او دوستاقتا یازدیغی، قوشمالار، مکتوبلار، اونون ذیلت، و آغیر معیشتینه، و چتین لیکله یاشاماسینا، ایشاره دیر. سونرالار عیرفان مکتبی ایله یاخیندان تانیپ اولوب، عومرون سونونداک، بیر مهربان، گولش اوز، اوره یی صاف، ایمانلی، آزارسیز، چالیشقان، درد آنلایان عاریف کیمی یاشادی.

تأسوف اولسون کی کچن ایل ۱۳۸۱-ده «یائین آخیر آییندا (1382/6/15) بیر ساییق سیز سوروجونون الی ایله، قضا یا معروض قالیب، سازی تیکه- تیکه اولدو. اوزوده، اوره یی دردلی گوزلری نیگران دوتادان کؤچوب، ابدیتته قوووشدو. عایله سی ده، معیشتین آغیرلغیندان تبریزه کؤچدو.

آغیر ایتگی یولداشلاری ئین، قوشاچای آشیق لاری ئین گوزونو یاشلی قویدو. کچن ایل

مىاندوآبىن سايغىلى «ايرشاد ايسلامى ايداره» سى نىن طرفىندەن، بىر تىعداد ھىمىتلى يولداشلارنى ئىن ھىمىتلى، اونا بىر كدرلى، خايطىرلاما مجلسى قورلدو. اورمىه مکتىبى نىن باجارىقلى آشيقلارنى: آشيق دھقان، آشيق موسى و قنبر حقيرى بو مجلسىدە ايشتىراک ائىدىب، اونا حصر ائىدىلن قوشمالار اوخودولار. آشيقلار آغلادى، سازلار سىزلادى. اونون تىكه - تىكه اولان صدفلى سازى دا مجلسىدە تاماشا قوئولدى.

رحمتلىك باھارنىن تحصيلاتى آز اولسايدى دا، اوز صنعتىندە شوھرتە، معروفىتە، مالىك ايدى. اوندان چوخلو قوشما، ديوانى، گرايلى، تجنىس، اوستادنامە و بىر داستان دا قايىب كى، اورنك اوچون نىچە قوشماسى آشاغىدا قئىد اولونور. قوشا چاي آشيقلارنى نىن رىوايتلرینه گورە، رحمتلىك باھار «ساراي» آدئىدا بىر آشيق ھاواسى دا، يارادىب و آشيق ھاوالارنى ارتتيرىدۇر. ائل اوبامىزا، خالقىمىزا عومور بوئو خىدمت ائىدن آشيق باھارا اولو تانرىدان رحمت دىلەيب، اومىد ائىدىرىك كى، اونون عرصەتە گلن شاگىردلرى اونون يولونو داوام ائىدىب، گونو گوندىن اينكىشافا نايىل اولسونلار. روحو شاد اولسون.

«گرايلى»

«قوربان اولوم»

ياخشى تامان دوستون حالين	قانان دوستا، قوربان اولوم
آلىشاندا سندن قىباق	يانان دوستا، قوربان اولوم
*	
ناحاق دوستوم بو دوستاغا	بىر كسىم يوخ، سوز دئماغا
بو حالدا منى گورماغا	گلن دوستا، قوربان اولوم
*	
وفالى دوست يىتر دادا	آلدانماز شوھرتە، آدا
شرافتلى بو دونىادا	قالان دوستا، قوربان اولوم
من گورموشم چوخو آزى	خزان، باھار، پايئىز، يازى
باھار دئىر تىللى سازى	چالان دوستا، قوربان اولوم

«قوشما اوستاد نامە»

«اولماز - اولماز»

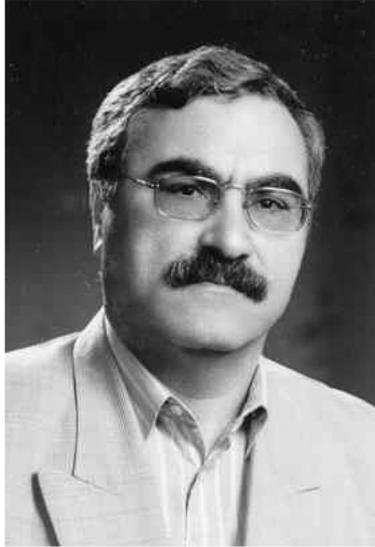
آق قرەداش قىزىل جامى سىندىرسان	قىزىلئىن قىيمتى آز اولماز - اولماز!
گوزل كھلىك قايالاردا قاققىلدار	بايقوش، بولبول، تويوق، قاز اولماز - اولماز
*	
يونگول ادام، تىز بللەنر يوكوندن	كىرىپى دوىماز مخمر بالا توكوندن ^۱

۱ - آتا بابا منلى دىر «كىرىپى دئىر مخمر توكلو بالام اوى»!

رنده ایلن، بوخچوایله، دۆز اولماز- اولماز *

اجل جامی الده دولو بادادی
کیم دئییب دۆزه لر؟!- دۆز اولماز- اولماز *

ایسته حقدن نامرد عومرو آز اولسون
چوروموش آغاجدان ساز اولماز- اولماز *

جواد دربندی

بیر آغاج کی اتری چئخسا کوکوندن

بو دۆنیادا عومور، اوزون جادادی
حرام زادا آخیر حرامزادادی

«باهار علی» دئییر کئفین ساز اولسون
سینهن اوسته او صدفلی ساز اولسون

«باهارا حصر اولان قوشما»
«چوبان یایلاغی هاواسینا اوغون قوشما»

گئتدی گلمه دی... گلمه دی

بولبول کیمی اوتن آشیق
گئتدی، گلمه دی، گلمه دی
قوجاغیندا تئللی سازی
گئتدی، گلمه دی، گلمه دی *

بیر عومور قفس ده قالدی
دردینی ایچری سالدی
باقوشلار دؤورونو آلدی
گئتدی، گلمه دی، گلمه دی *

بالالاری باش سئیز قالدی
آشیقلا یولداش سئیز قالدی
«قارتالچی» قارداش سئیز قالدی
گئتدی، گلمه دی، گلمه دی *

باهار کوچدو سوزو قالدی
اوجاق سوندو کوزو قالدی
بولبول اوچدو ایزی قالدی
گئتدی، گلمه دی، گلمه دی

داستان عنعنەسى ۋە اونون بعضى مسله لرى*

ماحمود آلاھ مانلى

كۆچۈرن: ف. شىھازى

دۇنيا داستان تجرۇبە سىندە داستانلاردا تىپ مۇقائىسە لىرىنن اپارىلماسى
 اۆز لۆيۈندە مارقلىق نتيجه لىر دۇغورور. ان باشلىجاسى ايسە بدىعى دۇشۈنجه دەكى
 اۇخشارلىقلار دۇنيانىن بو باشىندان اۇ باشىنا، گلىنن يۇلا نظر يىتىرمك ضرورتى يارادىر. شىرق
 دۇشۈنجه طىزى، يونان ۋ رۇما ادبىياتىندا مۇوجود ميفولوژى لايىلار، سۇنراكى مرحلە دە بىر
 مدنىت اوغورلارنىن باشقا بىر مدنىت سىستىمىنە كۆچۈرۈلمەسى دۇنيا دۇشۈنجه سىندە ھىزمان
 اراشدىرمانىن اۇنجوللۇق تىقە تىر. مدنىت داۋاملىق لىغىندا يونان ۋ رۇما ادبىياتى داھا
 گرەكلى گۇرۇنۇر. عىنى زاماندا اينكىشافىن اوزاق گۇرۇنۇشۇنۇ اچىقلايىر. «اسىر ائىدىلمىش
 يونانىستان، اۇز قالىب گلمىش دۇشمىنى اسىر ائتمىش ۋ اۇز اينجه صنعىتى، مدنىت سىز
 لاسسىوما ئايمىشىدىر». (ھوراسى) قناعتى بۇيۇك دۇشۈنجه نىن سۇنراكى مرحلە لىر دەكى ھانسى
 وضعىتتە اۇلماغىندان آسلى اۇلمايقاق، تاثير ائىدىجى لىنىنى گۇستىر. بۇتۇلۇك دە دۇنيا
 مدنىتتە يونانلارنى ياراتدىغى مدنىت، سۇنراكى دۇرلر اۇچۇن بىر قاپى رۇلو اۇيناىر. اۇنا
 گۇرە بو دۇشۈنجه نىن آىرى- آىرى لايىلارنىن اچىلماسى اھمىتلى گىدىش كىمى قارشىدا دورور.
 يونان دۇشۈنجه طىزى دىگر فۇرمالاردان داھا چۇخ داستانلاردا تانىنىر. بو داستانلار ھۇمىرىن
 اثرلىنە قەدەر ھانسى سا شكىلدە، شۇبھە سىز، اينكىشافدا اۇلموشدور. يعنى مسله نىن ماھىتى
 ھۇمىرىن اينكىشافدان، داھا دۇغروسو، گىدىش دن تجرىد اۇلماق ائحتىمالىنا يىر قۇيمور.

قدىم يونان داستان عنعنە سىندە ايكى خطن اپارىجىلىغى اساس عامىل كىمى
 گۇرۇنۇر. مۇوجود نۇمونه لىرىن سۇنراكى طالىغى دە داھا چۇخ اۇنلارلا باغلى دىر. بونلارنى

* - «دە قۇرقود» ژورنالىندان، ۲۰۰۲- جى ايل، نۇمرە ۳.

بىرىسى آندلردىر.^۳ اۇنلار داستانلار ئىن بىر نۆۋەت ئايئىجىسى ۋە ئاشادىجىسى رۇلۇندا چىخىش ئاندىرلر. آندلر ھۆمىرىن ئىرلىرىنى، ئىلەجە دە مۇۋجۇد داستانلارنى مۇسقىنى نىن مۇشايىتى ئىئىندا، گۇزل، مۇلاحتىلى سىلە ئىفا ئىمىشلىر. بو شىخىلر فەئالىتى ئىتتىبارىلە بىزىم ئىشقىلارنى خاىلادىر. شۇبەھسىز مۇۋازى آراشدىر مۇلازىدا بۇنلار آراسىندا فرىلر ۋاردى. بو داھا چۇخ مۇنىت فرىلى لىئىنە، خالقلار ئىن اۋزۇنە مۇسۇلۇغۇنا دانائىر. آنجاق خالقلار ئىن ئىئىنى ئىنكىشاف مۇراىلى كىچمەسى نۇزىئەسىندە ھەر ئىكىسى بىرلىشىر. ئونان داستانلار ئىئىن قۇرۇنۇشۇندا ئىكىنچى بىر ئىستىقامت راپسۇردلارلا باغلىدىر. آندلرلە راپسۇردلار ئىن آراسىندا فرىلى لىك اۋلسا- اۋلسا ئىفا طرزىندە ئىدى. آندلر اگر خادىشەنى (ئىۋسۇ) مۇسقىنى نىن مۇشايىتى ئىلە ئىفا ئاندىر دىلر سە، راپسۇردلاردا مۇسقىنى ئە ئىتتىياج دۇۋولمۇردۇ. داھا دۇغروسۇ، ئىكىنچى لىر بۇنا ئىلە بىر اھمىت ۋىر مۇر دىلر. بۇنلار اۋزۇلۇئۇندە بىر ئارادىجىلىق سۇھەسى دىر. ھەر ئىكىسى ئونان داستانچىلىغىنا خىدمت ئاندىردى. مۇسەلە نىن دىگر طرفىندە بو ئارادىجىلىق سۇھەلر ئىندە بىر گۇرگىلىك ۋاردى. ئىل- ئىل، اۋبا- اۋبا گۇر ب داستانلارنى، مۇلاحتىلى شىكىلدە ئىفادە ئاندىر دىلر. اۋزانىن ئونان تىپى اۋلان بو آندلر ۋە راپسۇردلار، قدىم ئونان مۇنىتى نىن بىر نۆۋەت خىفۇ ئاندىجى رۇلۇندا چىخىش ئاندىرلر. اۋنا گۇرە دە بۇتۇۋلۇك دە ئونان مۇنىتى، ئىلەجە دە سۇنراكى دۇۋر رۇما ۋە اۋرۇپا مۇنىتى آندلرە ۋە راپسۇردلارلا بۇر جۇدۇر.

ھال- ھاضىردا دۇنيا دۇشۇنچەسىندە ئىكى ئىستىقامت تىردۇدۇلۇ مۇلاھىظەلرە اۋزلىشىب. اۋنلار ئىن بىرى بو نۇمۇنەلر دە خادىشەلر ئىن ۋاقىلى لىك دىر جەسىنلە باغلىدىر سە، ئىكىنچى طرفىن، داستان مۇللىف ئىن شىخىتى مۇسەسى دىر. ھەر ئىكى مۇسە بو گۇن ضىدىتىلى ۋە دۇلاشقىق اۋلاراق فىكىر آئىرلىقىلارنى ئىلە دۇلۇدۇر. داستانچىلىق ئىن ئىندە ئىكىنچى، اۋ قەدەر دە اساس سائىلمىر. تىققاتچىلار، داستانچىلىق دا بو مۇسە اطرافىندا باش سىندىر ماغى ضرورت كىمى دە گۇر مۇرلر. ئونان داستان ئىن ئىندە

۱- آند، راپسۇرد: قدىم ئونان اۋزانلارنى.

ايسه تاماميله باشقا ايستىقامت گورونور. بير نؤو بو نومونه ليرين هومئرين آدى آلتىندا تۇپلاشماسى مرحلەسى گنديب. داستانچىلىقتا بو اوزو بير عنعنە دىر. نئجە كى، ديگر داستان تجروبه ليرينده وار. مثلن سومئرلرده «بيل قاميش» داستانى. بورادا اون بير داستان قئيد اولونور. و حادىثە ليرين تصويرى، شخصيىت لير آراسىندا كى باغلىلىق اونلارين باشلانغىچ و سون نۇقطةسى حاققىندا دوشونمك ضرورتى دۇغورور. بو حال آذربايجان داستانلارينا تام اولماسا دا، موعين فرقلرە تكرارلانير. مثلن، «دە قورقود كىتابى» اوزلويونده داستانلار تۇپلوسودور. انلەجە دە بو تۇپلولوق سجيئەسى «كوراوغلو» داستانيندا اوزونو گؤستيرير. هر ايكي داستانين داخيلينده بوئ و قوللارنى بير- بيرينە باغلانان پارچى خطلر وار. بورادا موتيو و حادىثە عئنيىتى، داستان ايشلەنمەسى آرتىق بوئو داستان ايچينده بوئ و قول تيبينى فۇرمالاشدئرمئشدير. بو نومونه لردە باش قهرمان و باش حادىثە دن توشوش ياردئمچى خطلرە قدهر هامئسى داستانين عئنيىت ليىنە خيدمت ائدير. اونا گؤره دە بو بوئ و قوللار داستان ايچينده داستانى خاطرلادير. «ايلئادا» و «اوديسئئا» اوزلويونده بوئوك داستانلار سئراسيندا دئر. بورادا اثرلە باغلى موعين فرقلى دوشونجە ليرين اولماسينى دا نظره آلساق، اوندا بير سئرا مارقلى مسلەر اورتا چئخير. حتا مواليفلىك مسلەسینه شو بهلر يارانير. مثلن، ايسگندريه عالم ليرين هومئر حاققىندا مولا حيطه لرى ايلك دفة شو بهلر باشلانغىجىنى قويدو. نئجە ائعتباريله، بئله قناعتە گلديلر كى، «ايلئادا» و «اوديسئئا» باشقا- باشقا مواليفليرين اثرلرى دير.

دؤنيا داستان تجروبهسى نومونه ليرين مواليف ليىنين قورونوشونا انلە دە بوئوك اهميىت وئرمە ميشدير. نئجە ائعتباريله، بئله قناعتە دا ئانمئشلار كى، داستان قورونوب ساخلانئرسا، كيفايت دير، داها بورادا ايكىنجى، اوچونجو درجەلى نه اينسه، ساخلانماسينا لوزوم يۇخدور. بو يونان ادبيياتيندا تاماميله فرقلى بير يولون گنديشيله موشاهيده اولونور. بير نؤو مواليفلر قورونور. بيزيم نومونه لردە دە، داستانلاردا عئنى ايله تكرارلانير. بير نؤو

۱- بيل قاميش: گيل قاميش.

بو ھىمىن عنعنەدە، اۋزۈنە مخصوصلوق كىمى گۈرۈنۈر. چۈنكى نە ئىدلر، نە راپسۇردلار مۆللىفلىشىن اونودولماسى ۋەضعىتىنە گتىرىپ چىخارا بىلمەمىشلر.

داستانى مۆللىف اىلە بىرگە قۇروىوب ساخلامىشلار. حتتا موشاھىدەلرین آپارئلماسى ۋە يۇردۆلن مۆلاھىظەلرنە اينكى مۆللىف مسلەسىنى بىر اىستىقامت كىمى قۇرودو. حتتا داستانلارین، ادبى گئدىشده داستانلاشماتىن ھانسى سا مۆللىف «اىلىادا» ۋە «اۋدىسنىا» يونان داستان تىپى دىر. بورادا ان چۇخ مارق دۇغوران مسلەلردن بىرى حادىئەلرین ۋاقتى لىشى دىر. بو نۆمۈنەلر اطرافىندا چۇخلو سوآللار دۇلاشىئر. اۋنلارین چۇخو دا جاۋابسىز قالئىر. بو گۆن عئلم ترۇئانىئن اۋزرىندە باش سىندىرماق مجبورىتىندە قالئىب. دۇغوردان دا، ترۇئا مۇحارىبەسى اۋلوب مو؟ ھومئرىن بو اثرلرىندە ھىمىن حادىئەلرین ھانسى سوئىئەدن عكس ائدىرمەسى دە بىر ناراحتچىلىق يارادئىر. بلکہ آرالىق دنىزى ساحىل لرىندە باش ۋئرن ھانسى سا مۇحارىبە ائىدلرین، راپسۇردلارین مۇۋۋوسونا چۇزىلمىش ۋە سۇنرادان بۇتۇن يونان ادبىياتىنىن آنا خطىندە داىنامىشدىر.

ھر حالدا، ھانسى فۇرمادا اۋلماسىندان آسىلى اۋلمايارق، «اىلىادا» ترۇئا مۇحارىبەسى نىن آدىنى تکرار، بلکہ دە اۋلدوغوندان داھا فرقلى تارىخە يازدى. بو داستان عنعنەسىندە اۋزۈنە مخصوصلوغون، يعنى داستانىن بىر باشا تارىخ اۋلمادىغىنى دا تصدىقلەيىر. چۈنكى اۋز «قورولوش تركىبىنە گۇرە داستان، تارىخە بنزەمەلى دىر. آخى تارىخ، بىر حركىتى دئىيل، بىر زامانى تصۋىر ائدىر» (آرىستوتل. پۇئىتىكا). ئىرى گلمىشكن بىر مسلەنى دە قئىد ائدەك كى، بو نۆمۈنەلر يونانلارین فعالىتىنى ياشادئىر. داھا دۇغروسو، قھرمانلىق تارىخى نىن جانلى صحىفەلرىدىر. بورادا خالقىن اىبتىداى دۇشۇنچەلرىندن اثرىن اورتاىا چىخىدىغى دۇۋرە قدەرىن مۇھۇرۋ ۋار. اۋزلۇيۇندە ھم «اىلىادا»، ھم «اۋدىسنىا» تۆركۆن قدىم داستانلارنى اىلە سسلەشىر. بو فرق ھومئرىن آدىندا داشلاشمىش، داھا دۇغروسو، بئلە بىر حالا گلىنچە قدەر، بۇتۇۋولشمە گئدىشى كچىرمىشدىر. قدىم تۆرك داستانلارنىندا دا فرقلى يۇل گئدىلمىشدىر. «دە قۇرقود كىتابى» - ندا، «كۇراۋغلو» دان فرقلى اۋلاراق، ھانسى سا آد آلتدا

توپلانما گىدىشى كىچىرەمەشىدۇر. قىدىم يونان داستان عنعنەسىندە، ھومئىرىن «ايلئادا»، «اۋدىسئىئا» اثرىنىن ايدئاللاشدىرئىلماسى، آلاھلاشدىرئىلماسى گىدىشى گىدىب. «دە قۇرقورد كىتابى»- ندا مۆاللىفلىك مسەلسى حاقد، مۆعئىن قىرار وئىرمەئە ايمكان يۇخدور. داھا دۇغروسو، بو مۆاللىفلىك مسەلسى حاقد، مۆعئىن قىرار وئىرمەئە ايمكان يۇخدور. ايناندئىرئىجى اۋلانئى «دە قۇرقوردون كىتابى» مسەلسى دىر. داستان «دە قۇرقورد»، آدئىنا فۇرمالاشما گىدىشى كىچىرىب، عئىنى زاماندا بورادا اۋزۇنۇن ايزىنى ساخلاماق علامتلىرى دە وار. تدقىقاتچىلار دە قۇرقوردو اۋزانلىغئىن عۆمومى لىشىمش سىمبولوحىساب ائدىرلر. بلى، بورادا باشلانغئىجدا فردى اۋلانئىن عۆمومى لىشمەسى وار. عئىنى زاماندا مۆاللىفلىك مسەلسىندە «دە قۇرقورد كىتابى» اۋچۇن ھۆكم وئىرمك اۋلماز. حقىقتن مسەلەنىن اساس طرفىنى، اثرىن آدى ايله اۋزان شىخسىتىنىن علاقه لىشمەسى تىكىل ائدىر. و اۋلدىن آخئىرا قىدر دە مۆدىرىك آغساققال رۇلوندا گۇرۇنۇر.

«كۇر اۋغلو» داستانئىدا ايسە مۆاللىفلىك مسەلسى تامامىلە باشقا تىپلى دى. بورادا دا عنعنەئى اۋلاراق مۆعئىن مۆاللىفلىك مسەلسىندىن دانئىشماق ائحتىياجى گۇرۇنۇمۇر. داستاندا باش قەرمان عئىنى زاماندا اۋزان شىخسىتىنى دە تاملائىر. كۇر اۋغلو تىك قەرمان رۇلوندا چىخئىش ائتمىر. ھم دە بىر آشئىق كىمى دە ماراقلئى تاثير باغشلائىر. حادىشەلر بۇتۇۋلۇكدە قەرمانئىن شىخسىتىنى تاماملان كئىفئىتلىرلە، بىر اىستىقامت دە اۋزانلىقلا باغلانئىر. آشئىق «جۇنون» بىر شىخسىت كىمى سىرف صنعتكار رۇلوندا چىخئىش ائدىر، آنچاق اۋنو داستانئىن باشلانغئىج صاحىبى كىمى قلمە وئىرمك مۆمكۇن دئىل. بۇتۇۋلۇكدە اثر بۇنو، آشئىق «جۇنون» شىخسىتى، ائىل صنعتكارئى كىمى چىلى بئىل دەكى نىظاما ياردئىمچى اۋلور. لاكىن اۋنون داستانئىن فۇرمالاشماسئىندا ھانسى ئىرىن صاحىبى اۋلماسى گۇرۇنۇمۇر. داستان بو حاقد، دئىمك اۋلار كى، معلومات دا وئىرمىر. بو دۇنيا داستان عنعنەسىندە خاراكئىرىك سىجئىلە بىر حال كىمى مۇشاھىدە اۋلونور. سومئىرلر دە عئىنى منظرە ايله قارشىلاشئىرىق. حئتا اۋنون مۆاللىفى حاقتئىدا دۇشۇنمەئە بئىلە ائحتىياج قالمىر. حادىشەلرىن داشئىنما مسەلسىنە گلدىكدە ايسە بورادا، دئىمك اۋلار كى، III مىن ابللىئە قىدر اۋلانلار بدىعى عكسىنى تاپئىر. مئىلن، قىدىم سومئىر داستانلارئىندىن آلاھلارلا باغلى

اۇلانلار بىر سئرا قىدىم تصوۆرلىرى، اۆسطورهوى دۆنئانئىن چۇخ اسكى قاتلارئىنى آچئىقلايئىر. بورادا بىر سىلسىلە كىمى اۆسطورهوى تصوۆرلردن واقئى باخئىشلاردا، حادىيەننن واقئى دۆنئانئىلا باغئىئىئىنا كئچىد وار. اۇنا گۆره ده سومئر داستانلارئىنى تىكجه اۆسطورهوى دۆنئانئىن ماتئرنالى حئساب ائتمك اولماز. بو سىلسىلەده واقئى لىكلرلە باغلانماسى دۆورون ده ماتئرناللارنى وار. يونان داستان تجرؤبه سىنده، اىجما قورولوشونون تصوۆرلىرى، داها چۇخ مۆشاهىده اولونور. بورادا ماراقلنى بىر جهت وار كى، بو دا قىبلە آغ ساققاللارنى ايله باغلىدى. اۇنلارا «بازىلئوئس» دئىلىردى. بو قىبلە باشچىسى جمعئىتىن، آغ ساققالنى، حربى سركرده و كاهىنى ايدى. اۇنا گۆره ده بئله احاطه لى رول داشئىئىجى ئىغئىندا، «بازىلئوئس» لرىن نۇفوذو سونسوز ايدى. ايتىدايى اىجما جمعئىتىن داغئىلماسى، اىجتىماعى طبقه لشمه پئشه كار كاهىن لرى اورتايا قوئىدو و اسكى آلا و روحلار عالمىلە، داها دۇغروسو، اۆسطورهوى دۆنئانئىن تصوۆرلىلە، اىنسانلار آراسىندا واسىطه چى نقشىنى داشئىماق صلاحىت لىنى وئردى. بونلار اۇزلوئۆندە بىر معبد ايدىلر. «دده قورقود» دا بائىئىندىرخان و دده قورقود، «اوغوز كاغان» دا، اوغوز كاغان و اولوق توروك موعىن معنادا، بو جور تاثير باغئىشلايئىر. كاهىن لر اۇزلوئۆندە دىن خادىمى ايدىلر. دئمك اۇلار، بونلار بىر باشا دىنن، دىنى تصوۆرلرىن مئىدانا چئىخماسى ايله باغلى دئىرلار. تارىخى گئدىش بونلاردا، وئره لىئە گئىرىب چئىخاردى و اۇزلوئۆندە ايرئىن كئچمه قناعتى دۇغوردو. اۇنلار عادتىن حاكىم سىنغىن بىر حىصه سىنى تشكىل ائدىردىلر. يونان جمعئىتى اوچون ده يوخارئىدا قئىد ائتدئىمىز كىمى بو خاراكئىرىك ايدى اىجما قورولوشو قىبلە آغ ساققالنى قناعتىنى فۇرمالاشدئىردى. بونو ايسه بازىلئوئىسلر اؤنئانئىردى. اۇنلار تىكجه آغ ساققال دئىل، عئىنى زاماندا سركرده و كاهىن ايدى. بو سونراكى مرحله ده تىرانلىغى (دىكتاتورلوق) اورتايا قوئىدو. بىزىم قناعتىمىزده، تىرانلىغىغا قدهركى دۆنئىا گۆرؤشون مۆختلىف چالارلى لائىلارنى، داستانلاردا نظره چارىپان مۆدرىك قوجا/كاهىن شخسىتى دىر. دده قورقودون كىتابئىندا بائىئىندىرخان محض بو رولدا چئىخىش ائدىر. او،

خانلار- خانى كىمى داستاندا گۇرۇنۇشۇ ئاعتىبارىلە اوجا توتولور. «كۇراوغلو»دا بو بىر قەدر فرقى فۇرمادا باش قهرماندا جمع لىر. فرقى لىك ايسه بىرىنچى دە صلاحىت لىر بىر قەدر گنىش سطح دە پايلانماسى دىر. بو، داستاندا بايىندىر / دده قۇرقود / قازان خطىندە مۇشاهىدە اولونور. «هر شى بىلن ادامىن داستانى»- ندا بىل قامىش تىكجە اوروغون ائىلمز قهرمانى دىمىل، عىنى زاماندا كاهىن دى. بو، اونون حاقىندا دۇشۇنمەنە، فعالىت دائىرەسىنى ائىدىن شكىلدە ايشىقلاندىرماغا اساس وئىر.

اوروك اوغوللارنىن كاهىنى تىك بىردى او،
عظمتلى، شوهرتلى هر شىئە قادىردى او.
قۇتماز كى آنالارنى گللىن لىر دول قالىسىن
اوغوللارنىن دالىنجا اوزانان بۇش ئۇل قالىسىن

گۇرۇندۇيۇ كىمى، اوروك اوغوللارنىن كاهىنى تىك كاهىن و ياخود دا قهرمان كىئىفىتىلە يۇكلنىمىر. داها دۇغروسو، مۇوجود جمعىت بۇتۇن كىئىفىت لىرە صاحىب اولان شىخىت ائحتىياجىندا ايدى بو، هر شىدن اول، مۇحىطى، طىبعى اوئىرنىمىك، اونون بىر سىرلى- خودا اولماق قناعىنى اچماق مقصدىدن ايرەلى گلدىردى. اونا گۇرە دە عادى قهرمانىن بو چتىن لىك لىرە علاج قىلماسى مۇشكول ايدى. بىر نۇو يادداشدا اولان اوسطوره وى تصوورلرىن رئال حىتادا كى قهرمانا اوتۇرۇلمەسى اىستە ئىلە اوسطوره لىشمە باشلايىردى. بىل قامىش اۇزۇلۇيۇندە رئال دۇنيا ئىلا باغلى اولسادا حادىشە لىرىن گنىدىشى داها چۇخ اوسطوره وى متنە اوئىغون گللىر. داستان قهرمانى بىل قامىش عىنى زاماندا اوروغون قهرمانى دىر. او، ائل قۇرۇجوسودو، بۇيۇك شىرلىر سالدىرر، ائىدلىنى اىلە شان- شوهرت قازانىر. وحشى حىئواناتلار اىچىندە بۇى اتان «ائىكىدو» اىلە دۇستلاشىر. لىكىن داستاندا ائىكىدو مۇوقت سىجىئە لى گۇرۇنۇر، بىر نۇو قهرمانىن گۇچ و اغىل قاتلارنى اچماغا، ياردىمچى اولور. «ائىكىدو» بلكە دە عادى حالدا، داهادا ئىنلىمزدى. آنچاق داستان عنعنەسىندە باش قهرمان، نىتىجە ئاعتىبارىلە، بۇتۇن وئىجىتى اودمالىدى. عادى شرايطدە، حادىشە لىرىن نىسبتىن ساكىت حركىتىندە بىل قامىش تامام قالىب رۇلۇندا چىخىش ائدىر.

آنچاق اۆسطوره‌وى دۇنيادا ايستىقامت‌لنده بورادا قالىپى موعىن لشدىرمك قئىرى- مومكوندور. داستاندا «سيدر» مئشه‌سینده كى قۇرخونچ هومبابا شررىن سيموۋوليمكاسىندا (نومادىندا) موقتى قالىپ كىمى گورون قهرمانىن سونراكى طالعینه ده راحتچىلىق وئرمير. هومبابا نتيجه ائعتباريله، اولدورولور، لاکين شر اوز ايشىنى قورتارمير. اۆسطوره‌وى دوشونجه‌ده بو، تانرىلارین قىبىنه توش اولمانى دوعورور. باش قهرماندان قىصاص آماق، اونو سارسىتماق، بير آمال كىمى مقصده چئوريلير.

ائىكىدونون اولومو ايله بيل قامىشىن بير نوو اولومه قارشى، اساس شر قووه‌يه قارشى موحاربه‌سى باشلايئر. بوتون مسله‌لرده قالىپ اولان باش قهرمان بورادا گوجسوزدور. سيلاح داشىنىن گوزو اونونده جان وئيرير. شوبه‌سىز بو جور ئىكونلاشمانىن نه قدير اغير اولدوغونو باشا دوشمك ائله ده چتىن دئىل. اولومون اوزونه قالىپ گللك ايسته‌يى، داستاندا اساس خطرلردن بيرى كىمى مارق دوعورور. و بو ايسته‌كله ئىنيلمز قهرمان اولومه قارشى موحاربه‌يه باشلايئر. طبعى كى، بورادا اساس مسله - اولومون درك اولونماسى فيكرى وار. باش قهرمان محض وارلىغا قنىم كسىلميش اولومو ئىنىمك اوچون سفره چىخىر. «دده قورقود كىتابى»-ندا بو اوزونو ايكى ايستىقامتده گوستيرير. بيرىنجى دوخا قوجا اولغلو دلى دومرولون شخىصىتىنده، ايكىنجى سى تاماميله فرقلى ايستىقامتده «دده قورقود»-لا باغلى افسانه‌لرده. هر ايكىسىنده اولومه قارشى گتتمه حالى موشاهيده اولونور، اوزاق سفره چىخان بىلقامىش، دۇنيانىن او باشىندا اوتناپىشتى ايله قارشىلاشىر. داستاندا ابدى حىات قازانمىش اوتناپىشتى طرفىندن اينسان اوچون حىاتىن موقتى اولدوغو ايدىسى درك ائتديريلير. اوزلويونده بو چوخ - چوخ قديم چاغىن دوشونجه‌سىدى. چونكى دۇنيادا گلن اينسان موعىن مرحله‌دن سونرا اونونلا ويداعلاشمالى دا اولور. بورادا عئىنى زاماندا اوتناپىشتىن ابدى حىات قازانماسى سوالى اورتايدا چىخىر. بو اوزلويونده تاماميله باشقا تىپلى حادىشه‌دير. معلوم اولور كى، دۇنيانى سو باساندا خئيرخاهلىغىنا گوره تانرىلار، اونو دۇنيا داشقئىنىدان

حالى اندىرلر. ۋە عىنى زاماندا قورتولوشون يۈلۈنو گۈستىرلر. او اۋزۋ اوچۈن بىر گمى دۈزلىدەر، عايله سىنى ۋە خىۋانلاردان دامازلىق گۈتۈرۈر. بورادا اوتناپىشتى ايله نوحون گمىسى حاققىندا احوالاتىن كۈك ياخىنلىغى گۈرۈنۈر. مسله نىن ماھىتى نىن باشلانغىچىنى ھارادان گۈتۈرمەسى حادىثە سىنى آچماق، شۈبھە سىز چتىن دەر. آنجاق بۈتۈن مۆقدەس كىتابلارا قەدەر كۈك سالان بو احوالات شۈبھە سىز، اۋسطورە ۋى دۈنيانىن حادىثە سىدى، ۋاقىئەت طرفى ايسە مۆعمما اولاراق قائىر. دىنى كىتابلاردا بو خطى - سىيرىن سومرلردن گلەمەسى قىئد اولونور. آنجاق بو اۋزلۈيۈندە تصدىق لىمەدن اوزاقدىر. مسله نىن ماھىتىندە ساغ قالمانىن سىبى دا ئانىر. «بىل قامىش» دا اوتناپىشتى خىئر خاھلىغىنا گۈرە اولمىلىئە چاتىر ۋە بىلقامىشا دا بونون يۈلۈنو بىر قەدەر فرقىلىكە گۈستىر. آنجاق بىل قامىشىن اولۆمسۈزلۈيە چاتماسى قىئرى - مۆمكۈن گۈرۈنۈر. بو اىنسان شۈعورونداكى ابدى اولماق جھدىلە باغلى حادىثە دەر. اوتناپىشتى اىنسان اولدوغو حالدا، اولۆمسۈزلۈيە چاتىر، آنجاق بو سىلسىلە دە دا ئانان قەرمانلار، ائەجە دە بىل قامىش ئىتىشە بىلمەر. بو بىر نۆۋ دەدە قۇرقودون اولۆمدن قۇرخماسى ۋە سو اۋزەرەندە، تاختا اۋستەدە اۋزمەسى، گىجە - گۈندۈز ياتماماسى حادىثە سىلە باغلانىسا، دىگر داستانلاردا، مثلىن «كۈراۋغلو» دا قۇشا بولاق حادىثە سىلە داھا چۇخ ياخىنلاشىر. اوتناپىشتى دىزىن دىبىندەكى جاۋانلىق چىچە ئىنى نىشان ۋىرەر. بورادا ابدى حىت قازانمانىن تامامىلە باشقا رىۋايتى ۋىرلەر. «كۈراۋغلو» دا بونون قۇشا بولاق رىۋايتى تصدىقلەنەر. بىل قامىش چۇخ چتىنلىكەر چكەمە سىنە باخما ئارق، دىرىلىك چىچە ئىنى الدە اندەر، لاکىن بو اۋنا نصىب اولمور. ھم ئىرلىرىنە گىرەمك قرائىنا گلەر. يۈلدا ايلان ھمىن چىچە ئى اۋغورلا ئىر، ابدىلىك قازانماق اۋنا نصىب اولمور. بىلقامىش ۋە دەدە قۇرقود طالئەندە بىر اۋخشارلىق ۋار، بو نىجە نىن اۋخشارلىغى دى. ھر اىكىسىن يۈلۈندا، ابدىلىك قازانماسىندا، ايلان بىس رۈل داشى ئىر. بىرىندە چىچك اۋغورلا ئىب ابدىلى اۋزۈنە قازانىر، اىكىنجى دە اولۆمدن قاچان قۇرقود ايلانىن قوربانى اولور. جاۋانلاشما حالى شىفاھى دۈشۈنچە دە ھمىشە بىر مۆشكۈل كىمى دىقتت مەركىزىندە دا ئانىب. بورادا اولۆمسۈزلۈيۈ قازانما ايله اۋنا چاتما جھدى مرحلەلى خۈصوصىت داشى ئىر. سومرلرىن اوتناپىشتى سى ۋە نوحون

ياخىنلىغى (بورادا طالع ياخىنلىغى نظرده توتولور) حياتدا دوشونجه نىن عاليلىي كىمى گورونور. اوتناپىشتى اولمزلييه چاتير و بيزه ائله گلير كى، بو دوشونجه نىن، اينسان اغلىنن اولمزلييه چاتماق جهدى دير. اسلام دوشونجه طرزىنده و خالق ادبىياتىندا خىدئر نى نىن ابدى ليك قازانماسى بير آردىچىللىقلا گورونور. حتا بو مراسىملره بئله يول تاپمىشدئر. باهار بايرامى ياخىنلاشان عرفه ده ايناما گوره خىدئر نى (خىدئر ايلياس) اوز يئل آتىندا ائل - ائل، اوبا - اوبا گزير، اينسانلاردان خبرسىز ائولره داخيل اولور و همىن ائوه خىير - بركت گتيرير. اوتناپىشتى نىن خىير خاهلىغىنا گوره اولمزليك قازانماسى تورك - اسلام دوشونجه سىنده خىدئر نى فورماسىندا ياشاير. بو خط اوزلويونده يازىلى ادبىياتدا دا داوام ائتديريلير و قهرمانلارن اولمزلييه چاتماق ايسته يى بير مقصده چئوريلير. مثلن: ن. گنجوى نىن «ئىددى گوزل» منظومه سىنده بهرامىن اثرىن سونلوعونا دؤغرو اولان حىصه ده كى فعاليتىندن باشلايان اولمزليك ايدئاسى «ايسگندرنامه» ده اساس مقصده چئوريلير. اثرده مقدونىيه لى ايسگندرىن فعاليتىنن اوچ مرحله لى گورونوش و وار. بيرىنچى ده اونون دؤنيا آغالىغى، فاتح ليك ايسته يى و ساواشى گورونور. مؤاليف دوشونجه سىنده ائله حياتدا دا بو اوغورلا يئكونلاشير. عادى ايسگندردن مقدونىيه لى ايسگندره قدهر يوكسه لير و بويوك جاهان دؤولتىنى قورور. بو اونون دؤنيانى بيرىنچى و حؤكمدار كىمى فتحى دير. بو فتحىن سرحدلى چوخ داىانئىق سئز اولور. نئجه دئيه رلر «دؤوران - ي فلک بير اينقىلاب گؤستره نده هم اوزو هم ده دؤولتى فانى اولور». ايكىنچى، ن. گنجوى دوشونجه سىنده دؤنيانى آغىللا، عئلمله فتح ائتمك يولودور. اوستاد قهرمانىنى بو يوللا دا دؤنيا فتحىنه يوللدير. بورادا شئىخ نئظامى اوزو ده دؤنيانى تدرىجى دركده گورور. بوتؤولوكده ايدئاللىغىنا گئدن يولون واقئعى دوشونجه ده مقصده چئوريلمه سى آچىلير. مسله نىن ايكىنچى يولودا محض رئاللىقلا، حياتلا باغلىدئر. فاتح ايسگندرىن مؤحاربه ايله دؤنيا صاحىبى اولماق ايدئاسى رئاللىغا چئوريلسه ده، دوشونجه ده باش وئرن ديشىكلىكلر دؤنيا عاليم لرىنى باشىنا تۇپلايىب

سىرلرە ھالى اولماق مقصدى داشئىئىر. لاکىن بو عالیمین چاتاچاغى مرحلهدى. ھارا قدەر یۆكسهلمک مۆمکۆنسه اونودا ائدیر. لاکىن بۆیۆک فاتح درک ائدیر کى، بودا ھله سۆن دئىل. اثرده اوچۆنچۆ یۆل پئىغمبرلىین، اولمزلىین یۆلودو و او بو سفره باشلائیئر. نتیجه ائعتیباریله ایسگندر ده اولمزلىک آختارئیشئىندا آناسئنا مکتوب یازماقلا ھر شئیہ نۆقطه قوئیدو. اوژۆنۆ بایلدن روما چاتدئرماغا چالئشدى. گۆرۆندۆیۆ کیمی، بو حرکت مۆختلیف ایستقامتلى ھانسئسا قالیین ایمکانلارئنا یۆکلنمکله بیتمیر. بورادا دۆشۆنجهنین ادبیاتا آخئنى، حادیتهیه چۆرلمه سی وار. یازئلى ادبیات ماتریالئین بیچیمینه اوئغون، اۆسطورهوی یادداشی گۆتۆرۆر. نیظامى محض بو ایدئالی تلغین ائتمهده دۆشۆنجهنین قاتلارئندان اونو چئىخارئر، حیاتی اولانى آدیم- آدیم او ایدئالا دۆغرو یۆكسهلدیر. نظامیده داستان تفکۆرۆنۆن اولسا- اولسا مۆعئن قاتلاری سئزله بیلر، آنجاق اثر تفصیلاتئ ايله یازئلى دۆشۆنجهنین محصولودور. یازئلى دۆشۆنجهده اولمزلییه دۆغرو گئدیش پارادۆکسال ماهییتلى دیر. بۆتۆن بونلار یونان ادبیاتئىندا کى ھومئر اداسئندان فرقلی بیر شئىخ دۆشۆنجهسینین گئندیی یۆلدور. بو یۆلون اوباشئىندا دا اینسان دایانئیر.

اۆسطورهوی دۆنئایا یاخئىنلىق باخئمئىندان «ایلیادا» بیر فرقلی لیکله گۆرۆنۆر. داھا دۆغروسو «ایلیادا» دا اینسان سسلری ائشیدیلیر. حادیتهلر بیر سئرا گئدیشلر نظره آئىنمازسا، اۆسطورهوی مکاندا باش وئیریر. باش آلاھ زئوس قئزئیل ترهزیسینى قوروب ایدا داغئىندا مۆحاریبهنى ایزلهئیر. آنجاق بیر مسلهنى قئتد ائدک کى، «ایلیادا» دان فرقلی اولاراق «اودیسئیا» دا اساس آپارئیجئلیغئ اینسانلار اوتئنائیئر. بورادا آلاھلارئین رۆلو، اۆسطورهوی دۆنئائىن مکانى اولماق ضعیفلهئیر، سادهجه اولاراق حادیته بیر زامانندان دیگر زامانا، ائلهجهده بیر مکاندان دیگر مکانا کئچید مرحلهسینی عکس ائتدیریر. زئوسین قوردوغو قئزئیل ترهزی بۆتۆن آلاھلار کنارلاشدئرئیلدئقدان، حادیتهدن تجرید اولوندوقدان سونرا آنجاق اوژۆ طرفیندن ایچ ایستهئيله ائیلیر. چۆنکى زئوس بۆتۆن داخیلى وارلیغئ ايله اولدن آخئرا قدەر تروئالیلارئین طرفینده اولوب. بورادا داھا چۆخ آلاھلارئین ماراقلارئىن ساواشی حیس اولونور. تروئالیلارلا یونانلار سادهجه اولاراق ایجراچئ رۆلوندا چئىخئش ائدیرلر. آلاھلار ایسه بو ساواشدا اوژلرینین ایستهئینى

دىكتە ئىدىرلر. داھا دۇغروسو، دۇيۇشلردە بىر باشا اىشتىراك ائىدىرلر. بو بىر نۇۋۇ اللالھارەين مۇھارىبەسىنى خايطىرلادىر. بئله كى، اللالھار بو حادىئەدە يارالانىئر، بىرى مۇھارىبەئە قايىدىب، دىگرى اۋرادان اوزاقلاشئىر. حتا بىر مقامى دئىئەك كى، آفرۇدەيتا آتاسى زئۇمىسە ائىئىين يارالانماسىئى (اۋغلودور) آغلايا- آغلايا دئىئەندە زئوس اۋنا جاۋاب وئىرىكى، مۇھارىبە سىننن ايشىن دئىيل، سن ائولن وە محبت ايشلرىنە رھبرلىك ائت. يونان جمعىئىننن اينكىشاف اىستقامتىننن آچىلئىشى باخىمىندان بو نۇمونهلر عوض سىزدى. چۇنكى بورادا بدىعى كامىل لىين مۇمكۇنلۇيۇ وار. بو بۇتۇلۇكده يونان دۇشۇنچە طرزى دىر. بعضى اىستىئنالار نظره آلئىمازسا دۇنيا مدنى فضاىئىندا (اىسفراسىندا) فرقلى مۇناسىبت وار. بئله كى، حادىئەلر، جمعىئىننن اينكىشاف اىستقامتىنى عكسر ائىدىرەجك نۇمونهلر سانكى همىن تارىخلە برابر يارانئىر. وە سۇنراكى مرحلەلرەن ايسە بو آردىجىللىقلا اۋز ائىرلى اۋرتاىا چىئىئر. لاکىن تۇرك دۇشۇنچە طرزىندە اۋزۇنە مخصوصلوغون بو جىزگىلرى گۇرۇنمۇر. سانكى حادىئەننن وە دۇشۇنچەننن سربست لىيى مۇشاهىدە اولونور. ظاهىرى باخىمدان ھۇمىرەن ادبى گئدىشده كى اداسىئى فردوسى يارادىچىللىغى ايله مۇقائىسە ائتمك اولار. وە چۇخ حاقلئى اۋلاراق فردوسىنى فارسىن ھۇمىرى حۇساب ائىدىرلر. آنجاق بورادا بىر سئىرا اىستقامتلى اۇخشارلىقى وە فرقلى لىكلر وار. ان بىرىنجىسى ھر ايكى صنعت داھىسى اۋز يارادىچىللىغى ايله بدىعى كامىل لىين مۇمكۇنلۇيۇنۇ تصدىق ائىدى. بو ائىرلرەن باش اۇخشارلىغىئىر. مسلەننن فرقلىلىيى ايسە ائىرەننن يارانما ائىتمالىندان باشلايىب، حادىئەلرە قدەر گۇرۇننن وە سئىلن فرقلىلىك لردى. بئله كى، ھۇمىردە بو نۇمونه ائىلرەن، راپسۇردلارەن دىلننن ھۇمىرە قدەر بىر فۇرمالاشما دۇرۇ وە كئچدى. «دە قۇرقود كىتابى» ندا دە قۇرقود همىن فۇرمالاشمانئىن تۇرك دۇشۇنچە طرزىندە كى تىبى دىر. فردوسى دە ايسە «شاهنامە» يازدئىرئىلدى. آنجاق اۋنو دا قئىد ائدەك كى، يازدئىرمادا بئله آلئىما آغلا باتان گۇرۇنمۇر. بو اىستكەلە سىفارىشىن اۋست- اۋستە دۇشمەسىندن اىرەلى گلر. دىگر بىر اىستقامت ھۇمىردە كىچىك بىر داستان بۇيۇك

بیر اثرین مؤوضوسونا چئوریلیر. حادیتهلرین گورون طرفینده یونان قهرمانی مئنلائین نیشانلی سئ ائلنانی تروئالی پاریسین قچئیرماسی دایانئیر. فردوسی ده ایسه ایرانئین افسانهوی و رئال تاریخی قلمه آئینئر. بیر نؤوه «شاهنامه» فارسین تاریخی کیمی تقدیم اولونور. بیزه بئله گلیر کی، هومترین «ایلئادا» و «اودیسنئا» فردوسی نین «شاهنامه»سی، نظامی نین «ایسگندرنامه»س داها قدیم دوشونجه فورماسیندا داستان تیینه یۆکلنیر. داستان داها دوغروسو، بیر قاینق کیمی فورمال باخئمدان همین نؤمونهلر اوچون واسیطه یه چئوریلیر.

تۆرک دوشونجه طرزى اوچون، داستان، یاخشی ایفاده فورماسی دیر. اونا گوره ده، بدیعی دوشونجه ده، بو نؤمونهلرین مؤوجودلوغو، بیر سیلسیله تشکیل اندیر. اونودا قئید ائدک کی بوتون تۆرک خالقلاریندا داستان عنعنه سی عئینی خوصوصیتلی گورونور. و اوزلویونده بوتولۆکده اینکیشافی سجیه لندیریر. بو اینسانئین اوزونه مخصوصلوق جیزگیلرینی، تاریخین داها قدیم چاغلارینی عکس ائتدیره رک نؤمونهلرین شرحینه کئچمه دن اونجه اونه دئیک کی، داستانلاردا حادیته نین، و زامانئین سرحدلرینی مؤعین لشدیرمک اولمور. مثلن «اورال باتئر» «مادای قارا» داستائینی گؤستره رک بورادا اونلارا اوسطوره وی اینسانئین داها درین قاتلاریندان خبر وئیریر. اونه دا قئید ائدک کی، حادیتهلرین داستانلاردا اوسطوره وی و افسانه وی خوصوصیتلی اولماسی حالئ وار. بورادا حادیته اوسطوره وی اینسانئین ماتریالی کیمی اولایلسین بدیعی نؤمونه یه گتیریلیسن. و ساده جه اولاراق بئله اولان وضعیئته همین حادیته داستان ایچینده داستان کیمی گورونمور. اونون ایسه بوتولۆکده اثره تأئیری باشقا مسله دیر. بیر ده وار داستائین اوزو بوتولۆکده اوسطوره وی اینسانئین حادیته سینه یۆکلنیر. مثلن: «مادای قارا» و «اورال باتئر» دا اولدوغو کیمی بیز بورادا بو ایشین نؤمونه وی شرحینی وئرمک مقصدینده دئییلیک و اونلارا گله جکده آیرئجا مۆناسیبتیمیز اولاجاق. بو نؤمونهلر دونیا داستان سیلسیله سینده بیر سئرا جهتلر نظره آئینمازا، هومترین «ایلئادا»-سئینا یاخینلاشئر. لاکین حادیته باخیمئیدان اونلاردا اولومون درک اولونوب- اولونماماسی دا وار. «ایلئادا»دا «آخیلس»-ین سون آنلاریندا «اودیسنی»-ین تسللی سینه وئردییی جاواب، «منه اولومله باغلی

تسکین لیک وئرمه یین، اولولر دؤنیاسینین اولو حؤکمداری اولماقدانسا، دیریلر دؤنیاسیندا، جوتچو اولوب یئر اکمک ایسته ردیم»-دئمه سی صیرف رئال دؤشونجه نی عکس ائتدیریر. لاکین بوتوولوکده اثر بوئو رئال حادیشه لرله اؤسطوره وی حادیشه لرله قارئشیر. داها دؤغروسو، اثر، اؤسطوره وی دؤنیانین بدیعی نومونه سی کیمی گؤرؤنؤر. «دده قورقودون کیتابی» ندا حادیشه لرین مؤوجودلوغو صیرف واقعی لییه سؤیکه نیر. شخصییت لر، باش وئره نلر، عادی لیین نومونه سی کیمی چیخیش ائدیر. داستاندا اولانلار بوتوولوکده اوغوز حیات طرزینی، اؤرادا باش وئره نلری، قایغیلارینی، گؤنده لیک یشایشیندان ساواشینا قدهر بوتون اولانلاری تجسؤم ائتدیریر. اؤزؤ ده بو عکس ائتدیرمه قئیری- عادی گؤرؤنؤر. حتا بورادا او قدهر تفرؤعاتلی تفصیلات وار کی، هر بیر شخصییتین رسمینی اونون اساسیندا یاراتماق مؤمکؤندؤر. هؤمئر ده بیر حادیشه سؤییه سینده آپاریلیر. «دده قورقود کیتابی»- نا اؤسطوره وی دؤنیانین ماتریالی گتیریلیر. داستان ایسه بیر باشا واقعی لییه سؤیکه نیر، عئینی زاماندا اؤسطوره نین مؤوجودلوغو و اخت باخیمیندان اوزاق مسافه لی دیر. ساده جه اولاراق بورادا واقعی حادیشه لرله یاناشی، اؤسطوره وی دؤنیانین اولاجاقلاری دا گتیریلیر و داها دؤغروسو، واقعی زاماندا اؤسطوره وی دؤنیانین حادیشه لرینین گتیریلمه سی وار. «ایلیدا» دا ایسه بونلار قارئشیق دی. یعنی بو اثر اؤسطوره وی دؤنیانین قاپانمادیغی دؤشونجه نی عکس ائتدیریر. اثر اؤزؤده بیر باشا بو فیکره خیدمت ائدیر. واقعی حادیشه لر ایسه گاهدان گتیریلیر. بو، سومئر ادبیاتینین عوضسز نومونه سی اولان «بیل قامیش»- لا عئینی نؤقطه ده بیرلشیر. داستانلاردا حادیشه لرین دیگر ایستقامت لی اینکیشافی قهرمانین افسانه وی سچییه داشیماسیدیر. افسانه ایسه اؤزؤلؤیؤنده چوخ زامان اؤسطوره ایله قارئشسا دا، اصلینده اؤسطوره دئیل، اولاری آئییران سرحدلر وار. ان باشلیجاسی، اؤسطوره (میف) بیزیم اؤچون قاپانمیش حیاتدیر. افسانه لر ایسه رئال لیغا واقعی لییه باغلانییر. داها دؤغروسو، اونون بیزه یاخین اولان رئال لیغی وار. داستانلاریمیزدا ایسه افسانه وی خطّی سئیرلر

قهرمانىن، حادىتەن قىيرى- عادىلىيى، آغلا سىغمازلىغى افسانەلشمەنى خايطىرلاڭدۇر. بو آذربايجان داستانلارنىدا داھا چۇخ گۇرۇنن خالدۇر. مەبەت و قهرمانلىق داستانلارنىدا دا وار. مثلن بىزە ياخيىن اولان زاماندا قاچاق حرکاتى ايله باغلى، چۇخلو قاچاق داستانلارنى يارانىپ. بو اۇزلۇيۇندە تىپىكلىيى و حادىتەلرەن سەبەبەنى اۇزەللىيى ايله ماراقلۇدۇر. عىنىنى زاماندا داستان يارادۇچىلىغى ايله باغلى بىر سىرا مەسلەلرە ايزلمەك باخىمىنىدان اهمىيەت كەسب ائدۇر. قاچاق داستانلارنىن ھەمىن حادىتەلەردەن عصر يارىم، آزى بىر عصر كەچمەسىنە باخمايئارقا رىۋايەتلەر، احوالاتلار ايندى دە كۆتەلە آراسىنىدا دۇلەشماقداڭدۇر. ھەمىن احوالاتلار، حادىتەلەر گەندىش دە داستانلارنىدا ھالى كەچىرىر بو گەندىش ايندى دە گەندۇر. اۇنا گۇر دە داستان يارانما ائعتىبارىلە تەدرىجى حادىتەدى. و سانكى اولاجاقلارنى افسانەنى خۇصوصىيەتنى دە بدىيە نۇمۇنەن يارانماسىنا ياردۇمچى اولۇر. مثلن حال- حاضىردا قاچاق كرمەلە، قانداغلى، قاچاق تانرى وئردى و دىگر ائل قهرمانلارنى ايله باغلى قەرب حۇزەسىندە چۇخلو احوالاتلار وار. بو ايسە ھەمىن اىستىقامت دە داستانلارنى يارانماسىنا ياردۇمچى اولۇر. ايندى قاچاق حرکاتى ايله باغلى يارانان داستانلارنى باشلانغىچى قۇيۇلۇب داھا دۇغروسو، بو اىستىقامتە خىيلى گەندىش گەندىپ. لاکىن ھەمىن نۇمۇنەلەرەن فۇرمالاشماسى باشا دا چاتمايىپ. بورادا قهرمانلارنى افسانەلشمەسى دە وار. عىنىنى زاماندا، قىيرى- عادى اىپىدلىكلەر، مردلىك، جەسارت دۇستلوقلا صداقت، دۇنمەزلىك و س. كىمى كەئىفەتلەر بورادا عالى مقاما چاتدۇرۇلۇپ. داستانلار بىر نۇو سۇئەلەمەلەرەن تۇپلۇلۇغوندا يارانىپ بۇتۇلۇشۇر. مەبەت داستانلارنىدا بو باخىمىدان فرقلەلىك وار. چۇنكى مەبەت داستانلارنىدا حادىتەلەرەن رەنگارنگلىيى ياخيىن مەسافەلە دىر و اۇنون بدىيە دۇشۇنچە دە تائىر ائدىجىلىيى فرقلە دىر. بونو سۇن دۇورۇن داستان عەنەسى دە گۇستىرەر. بورادا عىنىنى زاماندا داستانلارنى بۇتۇلۇيۇ ائە دە تائىرائدىچىلىكلە گۇرۇنمۇر. داھا دۇغروسو، داستان اۇزۇ بۇتۇو اولۇر. قهرمانلىق داستانلارنىدا ايسە حادىتەلەرەن (اىپىزۇدلارنى) فرقلەلىيى و بۇتۇلۇيۇ وار. اۇزلۇيۇندە اۇنلار حادىتە كىمى ھەر بىرىسى مۇختەلىف تائىر ائدىچىلىك دە گۇرۇنۇرلەر. اۇنا گۇرە دە بو نۇمۇنەلەرە صىرف داستان عەنەسىنەن اۇزەل خۇصوصىيەتلەرەن مەشۇرونان باخماق

لازىمدىر. تۆرك داستان يارادىجىلىغى دا دۆنيا داستان عنعنەسىندە بىر بۆتۈۋ كىمى بو
جۆر مۇۋازى مۇقائىسەلردە آچىلىر.